

Faculteit der Letteren
Bachelor Geschiedenis

Studiejaar 2016-2017
15-06-2017

Nieuwe wereld, oude wereld en antieke wereld

Receptie en gebruik van Plato's Atlantis-mythe, 1484-1627

Bachelorscriptie
Pieter Sleutels (s4485130)
Begeleider: dr. Bert Roest
Aantal woorden hoofdtekst: 9.984

Inhoudsopgave

Dankwoord	3
Inleiding	
<i>De bloem van Atlantis</i>	4
Hoofdstuk 1	
<i>“Ἡ δὲ νῆσος ἄμα Αἰβύρας ἦν καὶ Ἀσίας μείζων”</i>	
De grondlegging van een eiland (360 v. Chr. – 1484)	8
Het Atlantis van Plato.....	8
Vroege reacties op Plato.....	9
De <i>Timaeus</i> en <i>Critias</i> in de Middeleeuwen.....	10
Besluit.....	12
Hoofdstuk 2	
<i>“Plato noster”</i>	
Ficino’s <i>Platonis omnia opera</i>	13
Ficino en Cosimo.....	13
Ficino en zijn publiek.....	14
Ficino en Atlantis.....	15
Besluit.....	16
Hoofdstuk 3	
<i>“Pero no hay para qué disputar ni dudar de la isla Atlantide”</i>	
Atlantis in Spaanse kosmografie over de Nieuwe Wereld	17
De Nieuwe Wereld en de antieke wereld.....	17
Atlantis duikt op.....	19
Atlantis gaat ten onder.....	24
Besluit.....	26
Hoofdstuk 4	
<i>“The great Atlantis did flourish”</i>	
Atlantis buiten Spanje (1530-1600)	27
Atlantis blijft boven water.....	27
Atlantis, Amerika en Arthur.....	28
Een heidense mythe en een christelijk kader.....	30
Besluit.....	33
Conclusie	
<i>De bloemlezing van Bacon</i>	34
Bibliografie	36
Primaire bronnen.....	36
Secundaire literatuur.....	38
Appendix	41

Dankwoord

Allereerst wil ik dr. Bert Roest bedanken voor de begeleiding bij het opstellen van dit onderzoek en deze scriptie, en bovenal voor het steunen van, het oprechte interesse tonen in en het serieus nemen van een onderwerp dat wellicht zonder uitleg wat fronsen opwekt.

Daarnaast wil ik dr. Claire Weeda van de Universiteit Leiden bedanken voor het aanreiken van een vroege versie van een *Leidschrift*-themanummer over een niet nader te noemen eiland van Plato, waar ik een aantal ideeën uit heb kunnen opdoen.

Verder gaat mijn dank uit naar Daan Lijdsman, die serieus naar het werk heeft gekeken en feedback heeft gegeven, soms met een niet al te serieuze toon. Wees gerust: er is serieus met je opmerkingen omgegaan.

Als laatste wil ik mijn dank uitbrengen aan Joris van der Lugt en Jens Brugman, die maar weer eens hebben bewezen dat mijn Latijn lang niet zo goed is als ik soms graag zelf denk. Daarnaast ook grote dank aan Kai Greijn, die besloot dat het nakijken van mijn Spaanse vertalingen toch net zo belangrijk was als zijn laatste tentamen (ik hoop van harte dat je dat tentamen toch gewoon hebt gehaald). Ten slotte ook een bedankje voor Silke Eyt, die een blik op mijn Italiaans heeft geworpen.

Inleiding De bloem van Atlantis

‘But the Divine Revenge overtook not long after those proud enterprises. For within less than the space of one hundred years, the great Atlantis was utterly lost and destroyed [...] So as marvel you not at the thin population of America, nor at the rudeness and ignorance of the people; for you must account your inhabitants of America as a young people; younger a thousand years, at the least, than the rest of the world; for that there was so much time between the universal flood and their particular inundation.’¹

De titel van een werk verraadt allerlei achterliggende gedachten over de inhoud ervan. Zo ook de titel van *New Atlantis* (1627), geschreven door Francis Bacon (1561-1626). Bacons ‘nieuwe Atlantis’ verwijst naar Bensalem, het utopische eiland in de Atlantische Oceaan dat de setting vormt van het werk. Het feit dat er een ‘nieuw’ Atlantis was, moet echter ook hebben betekend dat er kennis van een ‘oud’ Atlantis was, namelijk het Atlantis dat voor het eerst in Plato’s *Timaeus* en *Critias* werd beschreven. Was dit immers niet het geval, dan zou de verwijzing een loze kreet zijn die niemand zou hebben begrepen. Blijkbaar was het idee van Atlantis in de tijd van Bacon al zodanig bekend dat Bacon een knipoog naar het eiland kon maken die door zijn beoogde publiek ook daadwerkelijk begrepen werd.

Ook uit de titel van deze scriptie zijn meerdere vaststellingen te ontleen. Het eindpunt dat voor dit onderzoek is gekozen, 1627, moge duidelijk zijn. 1484 lijkt wellicht meer uit de lucht gegrepen, maar slaat op het publicatiejaar van de eerste Latijnse editie van het gehele oeuvre van Plato dat in die tijd bekend was, opgesteld door de Italiaanse humanist Marsilio Ficino (1433-1499). In de loop van deze scriptie zal duidelijk worden dat Atlantis vóór Ficino’s editie eigenlijk nauwelijks bekendheid genoot. Dit maakt de observatie omtrent *New Atlantis* een stuk interessanter. In amper honderdvijftig jaar tijd veranderde Atlantis van een notie gevangen in twee vrijwel onbekende en ontoegankelijke werken van Plato naar een utopisch eiland dat zich zodanig sterk in het collectief geheugen had weten te nestelen dat Bacon besloot zijn werk ernaar te vernoemen. In dit werkstuk staat dan ook de vraag hoe dit heeft kunnen plaatsvinden centraal.

Om de titel van deze scriptie maar weer aan te halen: dit zou niet gebeurd zijn zonder de ontdekking van de Nieuwe Wereld, die voor een stormvloed aan speculatie zorgde over allerlei vragen. Het is dan ook in studies over de ontdekking van Amerika dat vroegmoderne ideeën over Atlantis vooral aan bod komen. In de negentiende eeuw zijn er al werken die Atlantis in deze

---

¹ Francis Bacon, *New Atlantis*, red. Jerry Weinberger, in: *New Atlantis and The Great Instauration* (Wheeling (Illinois), 1980, herziene versie 1989), 54.

context behandelen, met veelbelovende titels als *Narrative and Critical History of America*.² Ook in de twintigste en eenentwintigste eeuw is het vooral in werken over de ontdekking van Amerika dat vroegmodern Atlantis besproken wordt.³ Een van de belangrijkste vragen die in de vroegmoderne geschiedenis betreffende Amerika werd gesteld, was de vraag hoe de indianen op het continent terecht waren gekomen, aangezien alle mensen van Adam afstamden en Adam op het schiereiland Europa/Azië/Afrika geboren was. Zoals we zullen zien, was één van de oplossingen voor dit vraagstuk het gebruiken van de Atlantis-mythe. Atlantis in relatie tot de oorsprong van de inheemse bewoners van Amerika (Indiërs) wordt daarom ook uitvoerig en uitstekend behandeld in het werk van Lee Huddleston en Giuliano Gliozzi.⁴

Amerika-geschiedenissen bevatten echter vanwege hun onderzoeksobject enkele lacunes als het gaat om de bespreking van de Atlantis-mythe. Als een vroegmoderne verwijzing naar Atlantis weinig te doen heeft met Amerika of de oorsprong van de Indiërs, zal deze in een Amerikastudie niet snel worden opgenomen. Bovendien wordt in deze onderzoeken een intrinsiek onderdeel van het Atlantis-discours onderbelicht: Platoreceptie. Ook al is Plato onze enige directe bron over de mythe van het eiland en dus een logisch beginpunt voor onderzoek naar ideeën over Atlantis, in Amerika-geschiedenissen wordt er meestal weinig over gesproken.

De oplossing voor deze lacunes lijkt eenvoudig: waarom kijken we niet naar studies over het idee of het begrip Atlantis zelf? Helaas is dit niet zo gemakkelijk als het lijkt, omdat het aantal studies over Atlantis vrij gering is. Hoogstwaarschijnlijk is dit te wijten aan pseudo-historisch en pseudo-archeologisch onderzoek, waardoor het onderwerp een negatief stigma gekregen heeft. Het belangrijkste doel van het gros van deze studies is bewijzen vinden voor het bestaan van Atlantis, en het in discussie gaan met andere studies. Uiteraard wil deze studie zich niet in deze traditie plaatsen.

In de weinige (wetenschappelijke) studies over Atlantis wordt daarbij weinig aandacht besteed aan de vroegmoderne tijd. Aantrekkelijker lijken de ideeën van Ignatius Donnelly en Helena Blavatsky, die in de negentiende eeuw de grondslag legden voor het moderne beeld van Atlantis.

² Zie bijvoorbeeld: Paul Gaffarel, *Etude sur les rapports d'Amerique et de l'ancien continent avant Christophe Colomb* (Parijs, 1869); William H. Tillinghast, 'The Geographical Knowledge of the Ancients Considered in Relation to the Discovery of America', in: Justin Winsor (red.), *Narrative and Critical History of America Vol. 1* (Cambridge (Massachusetts), 1889), 1-58; Konrad Kretschmer, *Die Entdeckung Amerikas in ihrer Bedeutung für die Geschichte des Weltbildes* (Berlijn, 1892), 156-170.

³ Zie bijvoorbeeld Jean-Pierre Sanchez, 'Myths and Legends in the Old World and European Expansionism on the American Continent', in: Wolfgang Haase & Meyer Reinhold (red.), *The Classical tradition and the Americas: European images of the Americas and the classical tradition*, 2 dln (Berlijn, 1993-1994), I: 189-240.

⁴ Lee E. Huddleston, *Origins of the American Indians: European Concepts 1492-1729* (Austin, 1967), 14-33; Giuliano Gliozzi, *Adamo e il nuovo mondo: La nascita dell'antropologia come ideologia coloniale. Dalle genealogie bibliche alle teorie razziali, 1500-1700* (Florence, 1977). Wegens de taalbarrière en de beperkte beschikbaarheid van Gliozzi's werk is er in deze scriptie geen gebruik van gemaakt, maar desondanks verdient zijn werk een benoeming.

De meeste studies over Atlantis in het algemeen beslaan de late negentiende en twintigste eeuw, of vormen een historisch overzicht van Plato tot nu.⁵ Ook in de laatste categorie is de vroegmoderne tijd helaas nog onderbelicht. Lyon Sprague de Camp en Phyllis Young Forsyth besteden wel aandacht aan deze tijd, maar slechts sporadisch en op een oppervlakkige manier.⁶ Pierre Vidal-Naquet, een historicus die verschillende studies naar ideeën over Atlantis heeft gedaan, besteedt een hoofdstuk aan de vroegmoderne tijd. Ook hij gaat echter niet bijzonder diep in op de veelzijdigheid van het gebruik van Atlantis in deze tijd, die er, zoals zal blijken, wel degelijk is.⁷

In 1978 heeft Harold Cook desondanks een poging gedaan een volledige weergave van het vroegmoderne debat over Atlantis te geven.⁸ Hij focust zich op Atlantis als hoofdonderwerp, in de context van de ontdekking van Amerika. Ook neemt hij Platoreceptie mee in zijn betoog. Cook bespreekt echter lang niet alle meningen over Atlantis en lijkt één geheel Europees discours te schetsen dat een bloei, maar ook een neergang kent in de vroegmoderne tijd, met slechts enkele nationale stromingen. Met stellingen als ‘Perhaps we find [Abraham] Ortelius viewing the New World as Atlantis as late as 1587 because [...]’ lijkt hij te suggereren dat Atlantis zijn hoogtijdagen in 1587 allang had gehad.⁹ In delen van Europa is dit misschien het geval, maar over het algemeen was Atlantis nog lang niet uit het Europees geheugen verdwenen.

Kort gezegd is dit een studie naar verwijzingen naar Atlantis in de vroegmoderne tijd (1484-1627) in al haar verschijningsvormen. Door de geschiedenis heen is Atlantis als een bloem, die nu eens bewonderd en opgepakt wordt, dan weer genegeerd en vertrappt. De tijd en context is hiervoor bepalend. Waarom paste Atlantis zo mooi in het herbarium van de vroegmoderne tijd, terwijl er eerder nauwelijks naar omgekeken werd? Deze vraag zal in deze studie worden beantwoord.

In het eerste hoofdstuk zal de inhoud van Plato’s *Timaeus* en *Critias* kort weergegeven worden, om duidelijk te maken wat er precies ontvangen wordt. Daarnaast zal kort aandacht worden besteed aan de receptie van deze werken in de Middeleeuwen. Hoofdstuk twee zal de focus leggen op Marsilio Ficino en zijn rol in het verspreiden van Plato’s werk.

⁵ Zie bijvoorbeeld Jocelyn Godwin, *Atlantis and the cycles of time: prophecies, traditions and occult revelations* (Toronto, 2011) voor een werk dat zich richt op het gebruik van Atlantis in occulte sferen en esoterie in de negentiende eeuw.

⁶ Lyon Sprague de Camp, *Lost continents: the Atlantis theme in history, science and literature* (New York, 1970); Phyllis Young Forsyth, *Atlantis: the making of myth* (Montreal; Londen, 1980).

⁷ Pierre Vidal-Naquet, ‘Le retour des Atlantes’, in: Idem, *L’Atlantide, petite histoire d’un mythe platonicien* (Parijs, 2005), 65-82. Een ander artikel van hem betreft het gebruik van Atlantis en nationalisme. Ook hier wordt de vroegmoderne tijd aangestipt, maar niet als hoofdonderwerp. Zie: Pierre Vidal-Naquet & Janet Lloyd, ‘Atlantis and the Nations’, *Critical Inquiry* 18:2 (1992), 300-326.

⁸ Harold J. Cook, ‘Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis: The New World in Sixteenth-century Cosmography’, *Terrae incognitae* 10 (1978), 25-43.

⁹ Cook, ‘Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis’, 38.

Het derde en vierde hoofdstuk zullen betrekking hebben op de daadwerkelijke verwijzingen in de vroegmoderne tijd. Hoofdstuk drie behandelt de grootste stroming hierbinnen, de Spaanse kosmografie over de Nieuwe Wereld. In hoofdstuk vier zullen percepties buiten Spanje behandeld worden. Uit deze hoofdstukken zal duidelijk worden in welke context Atlantis gebruikt werd en ook vooral hoe de mythe ingezet werd om de doelen van de betreffende auteur te bewerkstelligen.

Hoofdstuk 1

“Ἡ δὲ νῆσος ἅμα Λιβύης ἦν καὶ Ἀσίας μείζων”¹⁰ De grondlegging van een eiland (360 v. Chr. – 1484)

Het Atlantis van Plato

Fanatieke zoekers naar een bestaand Atlantis mogen stellen dat Atlantis ouder is dan Plato, maar Plato is en blijft onze eerste kennismaking met het mythische eiland. De *Timaeus* is in de eerste plaats een voortzetting van onderwerpen besproken in Plato's *Republiek*, met name het idee van een ideale staat. Wanneer Socrates probeert te bedenken hoe zo'n staat er in werkelijkheid uit zou hebben gezien, bedenkt Critias zich dat hij van zijn grootvader iets had gehoord over een eiland genaamd Atlantis, dat lang geleden in conflict was gekomen met Athene. Hij vertelt dat zijn grootvader het verhaal over het machtige Atlantis had gehoord van Solon, de bekende wetgever van Athene, en dat Solon het weer van Egyptische priesters had vernomen. Bovendien pleit Critias voor de waarheid van het verhaal.¹¹ Alvorens hier dieper op in te gaan krijgt Timaeus de kans zijn verhaal te doen en verschuift de dialoog naar een bespreking over het ontstaan van de wereld.

In de *Critias*, het vervolg op de *Timaeus*, krijgt titelfiguur Critias de mogelijkheid zijn verhaal verder toe te lichten, en hij vertelt in detail het verhaal dat zijn grootvader van Solon heeft gehoord.¹² Atlantis was een eiland, groter dan Asia en Afrika ('Libië') bij elkaar, dat achter de Pilaren van Hercules – de Straat van Gibraltar – zou hebben gelegen. Het was een weelderig koninkrijk met mensen die afstamden van de goden, en het eiland voorzag in overvloed aan alle levensbehoeften. Gedurende de eeuwen verloederde het goddelijke bloed en werden de inwoners van Atlantis steeds hebberiger, waardoor ze het Europese vasteland bijna in haar geheel veroverden, met uitzondering van het antieke Athene. De goden besloten Atlantis te straffen, maar de *Critias* houdt na dit besluit plotseling op. Waarschijnlijk heeft Plato de dialoog nooit afgemaakt, ondanks het feit dat de *Critias* het tweede deel lijkt te zijn van een beoogde trilogie – het derde deel zou zich hebben gericht op het verhaal van de derde spreker, Hermocrates. Uit de passage van Critias uit de *Timaeus* kunnen we echter opmaken dat Atlantis in een golf van overstromingen en aardbevingen in zee is verdwenen.

---

¹⁰ Citaat uit: Plato, *Timaeus* 24e, vert. Desmond Lee, herzien en intr. door Thomas Kjeller Johansen, in: *Plato: Timaeus and Critias*, Penguin Classics (New York, 2008), 15. Het originele Grieks is geciteerd uit de Burnet-editie van 1903. ("Het eiland was groter dan Libië en Azië tezamen")

¹¹ Plato, *Timaeus*, 20c-26e, 11-17.

¹² Plato, *Critias* 108d-121c, vert. Desmond Lee, herzien en intr. door Thomas Kjeller Johansen, in: *Plato: Timaeus and Critias*, Penguin Classics (New York, 2008), 97-110.

Vroege reacties op Plato

De vraag of Plato met zijn Atlantis-verhaal een ware geschiedenis vertelde of dat het verhaal slechts een verhaal was, werd al vrij snel gesteld. Aristoteles zou de eerste zijn geweest die de kwestie ter sprake bracht. Het werk waarin hij dit gedaan zou hebben, is echter niet overgeleverd: we hebben alleen een verwijzing ernaar in het *Timaeus*-commentaar door Proclus (412-485).¹³ De toeschrijving aan Aristoteles wordt bovendien betwist, hoewel bepaalde tekstelementen erop lijken te duiden dat wel naar hem verwezen wordt.¹⁴ Het lijkt erop dat hij niet overtuigd was van het bestaan van Atlantis. Andere auteurs lijken ook slechts een voorzichtig oordeel te vellen, zoals Posidonius (135-51 v. Chr., geciteerd door Strabo, 2.3.6). Hij zegt dat, gezien de schade die aardbevingen en vloedgolven kunnen aanrichten, Plato's verhaal wel mogelijk is, maar laat een daadwerkelijk antwoord in het midden.¹⁵

Proclus' commentaar op de *Timaeus* is de meest complete reactie die ons is overgeleverd en ook onze enige manier om posities te bestuderen die uit verloren teksten stammen. Proclus lijkt te hebben gedacht dat Plato's Atlantis daadwerkelijk wortels in het verleden had, en schrijft dit ook toe aan Crantor (ca. 335-275 v. Chr.), hoewel door wetenschappers betwist wordt of Crantor Plato's verhaal inderdaad voor waar aannam.¹⁶ Verder wordt onder andere Iamblichus (ca. 250-330) geciteerd, die het niet eens is met de mening dat Plato's verhaal alleen een mythe is en er plausible elementen in vindt, maar ook niet expliciet stelt dat hij de waarheid van het verhaal onderstreept.¹⁷ Over het algemeen laten de auteurs het antwoord op de vraag of Atlantis daadwerkelijk had bestaan dus in het midden.

De verwijzing van Plinius de Oudere (23-79) in zijn *Historia Naturalis* verdient nog een vermelding, aangezien zijn werk tevens informatie verschafte over Plato's legende, zij het zeer beknopte. Hij benoemt de legende als een voorbeeld van een situatie waar de natuur ervoor heeft

¹³ Zie: Harold Tarrant, 'Atlantis: Myths, Ancient and Modern', *The European Legacy* 12:2 (2007), 159-172, alhier 162-163. Sprague de Camp stelt in *Lost Continents*, op pagina 17, dat de citatie te vinden is in Strabo's *Geographica*, maar deze informatie klopt niet. Wel is de argumentatie dat het citaat overgenomen is van Aristoteles afhankelijk van een gedeelte uit Proclus' werk. Zie noot 14 voor literatuur waarin dit wordt uitgelicht.

¹⁴ Voor de argumentatie dat het citaat inderdaad kan worden toegeschreven aan Aristoteles, zie: Thomas K. Johansen, *Plato's Natural Philosophy: A Study of the Timaeus-Critias* (Cambridge, 2004), 45-46; Harold Tarrant, *Proclus' Commentary on Plato's Timaeus, Volume 1, Book 1: Proclus on the Socratic State and Atlantis* (Cambridge, 2007), 61-63; Tarrant, 'Atlantis: Myths', 162-163.

¹⁵ Alan Cameron, 'Crantor and Posidonius on Atlantis', *The Classical Quarterly, New Series*, 33:1 (1983), 81-91, alhier 88-90. Zie voor het citaat Strabo, *Geographica* 2.3.6, vert. Horace L. Jones, 8 dln. (Harvard, 1917-1932), 392-393. Net als de bespreking van Aristoteles is de passage van Posidonius zelf niet overgeleverd, en kennen we zijn mening alleen via Strabo.

¹⁶ Proclus citeert Crantors mening in: Proclus, *Commentary on the Timaeus*, 76-77, vert. Harold Tarrant, in: *Proclus' Commentary on Plato's Timaeus, Volume 1, Book 1: Proclus on the Socratic State and Atlantis* (Cambridge, 2007), 168-170. Cameron stelt in 'Crantor and Posidonius on Atlantis', 81-84, dat Crantor dit inderdaad deed, terwijl bijvoorbeeld Tarrant in 'Atlantis: Myths', 163-165, hier niet van overtuigd is en stelt dat Proclus Crantors woorden verkeerd heeft opgevat.

¹⁷ Proclus, *Commentary on the Timaeus* 76-80, 168-173; Tarrant, 'Atlantis: Myths', 165-166.

gezorgd dat het uiterlijk van het land is veranderd, in dezelfde trant als bijvoorbeeld aardbevingen dit konden doen.¹⁸

De *Timaeus* en *Critias* in de Middeleeuwen

Rond het jaar 500, van oudsher het begin van de Middeleeuwen, was het gros van Plato's teksten niet of nauwelijks meer beschikbaar in West-Europa. De *Timaeus* zou de enige tekst van Plato zijn die toegankelijk was in de westerse Middeleeuwen tot het opnieuw verschijnen van Griekse teksten uit het Arabisch schiereiland in de elfde en twaalfde eeuw, waarna de *Meno* en *Phaedo* weer beschikbaar werden in het Latijn.¹⁹ Lange tijd was de *Timaeus* dus de eenzame representant van Plato's werk. Niet de gehele *Timaeus* was echter overgeleverd, enkel een aantal in het Latijn vertaalde passages.

De eerste bekende vertaling was die van Cicero (106-43 v. Chr.), die de kosmologie van de *Timaeus* in een (ons onbekend of nooit geschreven) eigen kosmologisch werk had willen verwerken.²⁰ Dit betekent echter dat hij het gedeelte dat buiten de kosmologie viel niet heeft overgenomen en dus ook Critias' uitleg over Atlantis uit de *Timaeus* niet heeft vertaald.²¹

De belangrijkste vertaling komt, naast een commentaar, echter van de hand van Calcidius, een vierde-eeuwse filosoof. Deze vertaling en het bijbehorende commentaar werden gedurende de hele Middeleeuwen veel gelezen.²² Hoewel ook Calcidius' versie van de *Timaeus* niet compleet is, is Critias' verhaal in deze versie wel vertaald. Dit betekent dat de versie van Atlantis door Plato op zijn minst bekend was in de Middeleeuwen.

Plato-commentaren uit de Middeleeuwen zoals die van Bernard van Chartres en Willem van Conches, beide twaalfde-eeuwse filosofen aan de school van Chartres, waren dus afhankelijk van de Calcidius-vertaling als bron voor de *Timaeus*.²³ Hoewel Bernard van Chartres het verhaal van

¹⁸ Plinius de Oudere, *Natural History* II.XCII (2.92), vert. Harris Rackham, in: *Natural history / with an English translation by H. Rackham* Vol. 1 (Londen, 1938-1963), 334-337.

“Cases of land entirely stolen by the sea are, first of all (if we accept Plato's story), the vast area covered by the Atlantic, and next, in the inland seas also, the areas that we see submerged at the present day, Acarnania covered by the Ambracian Gulf, Achaea by the Gulf of Corinth, Europe and Asia by the Sea of Marmora and the Black Sea. Also the sea has made the channels of Leucas, Antirrhium, the Dardanelles and the two Bospori.”

¹⁹ Sears Jayne, *Plato in Renaissance England* (Providence (Rhode Island), 1995), 3.

²⁰ Michel Lemoine, ‘La Timée Latin en dehors de Calcidius’, in: Alain de Libera (red.), *Langages et philosophie: hommage à Jean Jolivet* (Parijs, 1997), 63-78, alhier 64-68; Carlos Lévy, ‘Cicero and the Timaeus’, in: Gretchen J. Reydams-Schils (red.), *Plato's Timaeus as Cultural Icon* (Notre Dame, 2003), 95-110.

²¹ Cicero's vertaling beslaat het gedeelte van 27b tot 47b. Aangezien Critias' verhaal loopt tot en met 26e, valt deze buiten het stuk dat Cicero heeft vertaald.

²² Paul E. Dutton, ‘Medieval approaches to Calcidius’, in: Gretchen J. Reydams-Schils (red.), *Plato's Timaeus as Cultural Icon* (Notre Dame, 2003), 183-205.

²³ Anna Somfai, ‘The Eleventh-Century Shift in the Reception of Plato's “Timaeus” and Calcidius' “Commentary”’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 65 (2002), 1-21, alhier 1-3. Somfai beargumenteert ook dat de ‘shift’ van de elfde eeuw te maken had met het meer focussen op de dialoog zelf, in plaats van het commentaar van Calcidius, iets waar het ontstaan van nieuwe commentaren goed in past.

Critias wel bespreekt, krijgt het gedeelte over de oorlog tussen Athene en Atlantis slechts weinig aandacht.²⁴ Hij geeft achtergrondinformatie over de Straat van Gibraltar en lijkt te suggereren dat er inderdaad een groot eiland lag in de oceaan, maar benoemt ‘Atlantis’ niet expliciet, waardoor ook zijn ideeën over het eiland vrij ambigu blijven.

Wellicht de enige andere verwijzing naar Atlantis in de Middeleeuwen komt uit de *Imago mundi*, meestal toegeschreven aan Honorius Augustodunensis (1080-1137).²⁵ Zoals de titel aanduidt wilde Honorius hiermee een beeld scheppen van de wereld, en zijn wereldbeeld was voornamelijk gebaseerd op dat van Paulus Orosius (ca. 385-ca. 420) en Isidorus van Sevilla (560-636).²⁶ Honorius maakt een kleine verwijzing naar Atlantis in de context van een groter verhaal, in dit geval in vergelijking met de Hesperiden-eilanden in zijn passage over Sardinië:

‘Grootser dan deze [de Hesperiden-eilanden, red.] was dat grote eiland dat, door Plato beschreven, met haar volk in de zee verdwenen is en dat een gebied veroverd had met de grootte van Afrika en Europa, waar nu een ondoordringbare zee is.’²⁷

Hoe hij precies weet van het Atlantis-verhaal, is niet geheel duidelijk. Sears Jayne beweert dat zijn verwijzing berust op de verwijzing van Plinius – een aanzienlijk deel van Honorius’ werk lijkt op dat van Plinius te leunen – maar aangezien ook een commentaar op de *Timaeus* van Honorius’ hand bekend is, lijkt mij minstens zo waarschijnlijk dat hij de verwijzing direct heeft ontleend aan Plato’s werk.²⁸

²⁴ Bernard van Chartres, *Glosae super Platonem* I: 229-244, red. en introductie door Paul Edward Dutton, in: *The Glosae super Platonem of Bernard of Chartres*, Studies and texts 107 (Pontifical Institute of Medieval Studies) (Toronto, 1991), 154. “Ex Atlantico mari, id est ex insula cui imminent Atlas et Calpe, qui duo montes prius iungebantur, sed fretum oceani eos interrumpens mare Mediterraneum fecit, quod hispanos dirimit ab Africa. Atlas in fine sedet Africae super oceanum. Calpe ex altera parte in Hispania. Et dicuntur Gades Herculis, quia ibi posuit aereas columnas in signum. Sciendum quod illa magna insula tota erat in mari, ex omni parte circumfluente oceano, et huic magnae aliae adiacebant paruae insulae. [...]” Zie voor vertalingen van alle Latijnse, Spaanse en Italiaanse citaten die worden geciteerd in voetnoten, maar in de hoofdtekst niet worden vertaald: de appendix.

²⁵ Voor het debat over wie ‘Honorius’, de gebruikte naam, daadwerkelijk zou zijn, zie: Marie-Odile Garrigues, ‘Utrum Honorius ubique sit totus?’, *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft* 35 (1983), 31-64; Robert D. Crouse, ‘A Twelfth-Century Augustinian: Honorius Augustodunensis’, *Studia ephemeridis “Augustiniana”* 26 (1987), 167-177. Een onderzoek naar mogelijke verwijzingen naar Atlantis in andere middeleeuwse wereldkronieken is nog niet uitgevoerd; vanwege de ruimte beperk ik me hier tot Honorius.

²⁶ Vincent H. Cassidy, *The sea around them: the Atlantic Ocean, A.D. 1250* (Baton Rouge (Louisiana), 1968), 116-117.

²⁷ Honorius Augustodunensis, *Imago mundi*, red. Valerie I.J. Flint (Parijs, 1983), online beschikbaar gesteld door Hans Zimmerman (2000), <12koerbe.de/arche/imago.htm> [laatst geraadpleegd 14-06-2017]. “Ultra has fuit illa magna insula que Platone scribente cum populo est submersa que Africam et Europam vicit sua magnitudine ubi est nunc Concretum Mare.”

²⁸ Jayne, *Plato in Renaissance England*, 54. Voor het commentaar op de *Timaeus* van Honorius’ hand, zie de Migne-collectie: Honorius Augustodunensis, *Commentarius in Timaeum Platonis Auctore*, red. Jacques-Paul Migne, in: *Patrologia Cursus Completus, Series Latina* 172 (Parijs, 1895), kolom 245-251. (Het werk heeft geen paginanummers.) Een detail dat verder lijkt te wijzen op het gebruik van de oorspronkelijke *Timaeus*, is het overnemen van het feit dat Atlantis ‘groter zou zijn dan Azië en Afrika’. Dit tekstelement komt niet voor in de passage van Plinius.

Honorius' populaire werk zou tussen 1245 en 1250 in het Frans vertaald worden door Gossuin van Metz, die het werk tevens grondig aanpaste (*L' imagine mundi*).²⁹ In 1483 werd deze tevens vertaald naar het Engels door William Caxton (*Mirroure of the world*). In beide edities wordt bovengenoemde passage over Atlantis behouden, en zelfs uitgebreid.³⁰ Bovendien had Gossuin ook nieuwe verwijzingen naar Plato toegevoegd in zijn versie van de tekst, die daarna overgenomen werden door Caxton.³¹ Dit toont aan dat Plato in de late Middeleeuwen steeds meer in het collectieve geheugen van geleerden begon door te dringen.

Besluit

Vanaf het moment dat Plato's Atlantis-mythe in leven werd geroepen, riep hij vele onuitgesproken, voorzichtige meningen op. De vraag of Atlantis daadwerkelijk bestaan had, was een punt van discussie. Was Critias' verhaal waarheidsgetrouw, of ging het hier om een metaforisch hersenspinsel van Plato? Meestal leek de waarheid ergens in het midden te liggen. In de Middeleeuwen lijkt er weinig animo te zijn geweest deze vraag te bediscussiëren, en in de bestudeerde bronnen lijkt Atlantis nauwelijks een punt van aandacht. Dit zou pas veranderen aan de vooravond van de vroegmoderne tijd. Een jaar na het verschijnen van de vertaling van Caxton zou de eerste uitgave van een belangrijk werk rondom Plato verschijnen. Het was namelijk in 1484 dat Marsilio Ficino (1433-1499) het eerste deel van zijn *Platonis omnia opera* uitbracht, een Latijnse editie van alle werken van Plato die tot dusver bekend waren.

---

²⁹ Cassidy, *The sea around them*, 154-155; Jayne, *Plato in Renaissance England*, 54-55.

³⁰ 'Another yle is in this contre so grete as the wyse Plato witnesseth the whiche in his tyme was a clercke of right grete renomee, whiche hath more of pourpirs and space than alle Europe and Affryke conteynen. But sith the tyme of Plato it was in suche wyse destroyed and broken, lyke as it plesid our lord, that it sanke down in to Abisme for the grete synnes that they commysed that were dwellars and inhabitauns therein.' Geciteerd uit: Jayne, *Plato in Renaissance England*, 55.

³¹ *Ibidem*, 55-59.

Hoofdstuk 2

“Plato noster”³²

Ficino’s *Platonis omnia opera*

Ficino en Cosimo

In 1453 viel Constantinopel en met haar het Byzantijnse Rijk. Deze zorgde voor een stroom vluchtelingen uit het voormalige rijk, die naast wanhoop ook kennis over en geschriften van werken van Plato met zich meenamen. In een tijd waarin er al verschillende oude werken herwaardeerd begonnen te worden, leidde dit tot een sterk groeiende interesse in de oorspronkelijke teksten van klassieke werken. Deze stroming staat beter bekend als het humanisme.

Een van de personen die deze beweging het best illustreert, was Cosimo de’ Medici (1389-1464). Hij wist via zijn vaders invloeden aan het hoofd te komen van Florence, die onder zijn bewind een belangrijk centrum van Italië zou worden. Naast politieke ambities had hij ook een grote interesse in humanistische kennis. Toen hij bij het Concilie van Florence in 1439, waar de west- en oost-orthodoxe kerken toenadering probeerden te zoeken, een Griekse filosoof genaamd George Gemisthos Plethon (ca. 1355-ca. 1454) ontmoette, was hij dan ook ontvankelijk voor diens filosofische inzichten. Plethon had kennis van de voor Cosimo tot dusver vrij onbekende filosoof Plato, aangezien het grootste deel van zijn werk niet in West-Europa te verkrijgen was. Via Plethon zou Cosimo dan ook in het bezit zijn gekomen van een Grieks exemplaar van het gehele oeuvre van Plato.³³

Cosimo was uiteraard benieuwd naar de inhoud van de teksten, maar er restte een belangrijk obstakel: hij beheerste geen Grieks. Het zou daarom nog even duren voordat hij daarvan kon genieten. In 1462 had Cosimo inmiddels een veelbelovende pupil gekregen, genaamd Marsilio Ficino. Hij vertrouwde hem Plato’s teksten toe, en op zijn sterfbed in 1464 had Cosimo in ieder geval kennis genomen van negen van Plato’s werken. Ficino besloot na de dood van zijn patroon de rest van Plato’s werk ook naar het Latijn te vertalen, en zou rond 1469 alle vertalingen hebben voltooid. In 1484 sloot Ficino een contract af met een drukker in een Dominicaans klooster, en er verschenen meer dan duizend exemplaren van de voltooide *Platonis omnia opera*, die in de jaren erna nog enkele keren aangevuld en nog veel meer keren opnieuw uitgegeven zou worden.³⁴

---

³² Citaat uit: Marsilio Ficino, *Critias vel Atlanticus Marsilii Ficini Argumentum*, in: *Platonis omnia quae extant opera* (Leiden, 1557), 497. (“Onze Plato”)

³³ Over deze overlevering bestaan enkele twijfels: zie bijvoorbeeld James Hankins, ‘Cosimo de’ Medici and the ‘Platonic Academy’’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 53 (1990), 144-162, alhier 156-159.

³⁴ James Hankins, *Plato in the Italian Renaissance*, 2 dln (Leiden; New York; Kopenhagen; Keulen, 1990), I: 300-302. Zie II: 479-481 voor een overzicht van de edities van Ficino’s *Platonis omnia opera*.

Ficino's vertaling en editie hebben een grote invloed gehad gedurende ten minste de gehele zestiende eeuw. Dit betekent echter niet dat zijn inspanningen uniek waren. Ficino was zeker niet de eerste die de taak op zich nam geschriften van Plato naar het Latijn te vertalen, en zijn vertaling werd wel degelijk beïnvloed door eerdere vertalingen, zoals die van Leonardo Bruni, die tussen 1404 en 1427 de *Phaedo*, de *Gorgias*, de *Crito*, de *Apologie*, de *Phaedrus* en de *Brieven* van Plato al had vertaald.³⁵ We moeten Ficino dus niet zien als de oprichter van het neoplatonisme van de Renaissance. Zijn invloed zit in het feit dat hij de eerste was die een volledige compilatie en Latijnse vertaling van Plato's werk vormgaf en publiceerde, waardoor de teksten ineens een stuk makkelijker toegankelijk waren.

Tevens voegde Ficino een commentaar, of *argumentum*, toe aan elk werk dat hij had vertaald. Hierin probeerde hij verschillende aspecten van het werk in kwestie te interpreteren of te verhelderen voor zijn lezers, en gaf hij zijn eigen ideeën over hoe het werk paste binnen Plato. De lengte van deze *argumenti* varieert behoorlijk: over een grondwerk als de *Timaeus* schreef Ficino een commentaar dat groter was dan de *Timaeus* zelf, terwijl zijn commentaar op de *Critias* beperkt was tot amper vier A4'tjes.

Ficino en zijn publiek

De duizenden gedrukte versies van de *Platonis omnia opera* waren niet alleen bedoeld voor het doen opleven van de liefde voor Plato in Florence. Al vrij gauw verspreidden drukken zich door het hele continent.

In Spanje vinden we uiterlijk in het laatste decennium van de vijftiende eeuw de eerste editie van Ficino's Plato-vertalingen, nog geen tien jaar na de eerste uitgave.³⁶ In totaal hebben we in Spaanse bibliotheken 127 vijftiende- en zestiende-eeuwse edities van de *Platonis omnia opera* over.³⁷ Dit, tezamen met het feit dat verschillende Spaanse auteurs Atlantis bespreken en daarbij Ficino's naam noemen als bron voor hun informatie, is genoeg bewijs om te stellen dat Spanje zeker niet achterbleef bij de verspreiding van Ficino's editie.

Verder waren geleerden op het West-Europese vasteland ook bekend met Ficino's editie. Zo is het mogelijk dat Michel de Montaigne (1533-1592), die laat blijken dat hij van de Atlantis-mythe afweet, Ficino's editie heeft geraadpleegd. Hij laat merken dat hij in ieder geval het *Symposium* en de *Timaeus* heeft gelezen, maar het kan ook zo zijn dat hij deze via de Franse vertaling van Loys de

³⁵ Włodzimierz Olszaniec, 'Leonardo Bruni, Marsilio Ficino, and Their Conjectures in Plato's Writings', *Memoirs of the American Academy in Rome* 49 (2004), 153-170. Ik baseer de tijdlijn hier op Hankins: *Plato in the Italian Renaissance*, II: 367-387.

³⁶ Susan Byrne, *Ficino in Spain* (Toronto, 2015), 166-168.

³⁷ Byrne, *Ficino in Spain*, 16-18.

Roy tot zich heeft genomen.³⁸ Daarnaast verschenen er in Europa vertalingen van Ficino's editie naar de volkstalen. Zo verschenen de *Phaedrus* en het *Symposium* in 1544 in het Italiaans.³⁹

Ook in Engeland was de editie van Ficino bekend. Het idee dat Engelse platonisten alleen maar ideeën over Plato overnamen van het continent (en dus vooral van Ficino) is niet meer gangbaar.⁴⁰ Wel blijft duidelijk dat Ficino en zijn ideeën bekend waren in Engeland. Dit blijkt uit verwijzingen naar hem of parallellen met zijn ideeën, in Engelse klassiekers als Colet, Spenser, Raleigh, Chapman en Burton.⁴¹

Ficino's editie betekende echter niet dat oudere Plato-compilaties en -vertalingen niet meer gelezen werden. Zo werd er in 1617 nog een editie gedrukt van de vertaling van Calcidius, door Johannes Meursius in Leiden.⁴² Bovendien verschenen er in de loop van de tijd nieuwe edities. De meest bekende naast Ficino was de editie uit 1578 van Henri Estienne (in zowel Grieks als Latijn), met nieuw commentaar van Jean de Serres. Over het algemeen kunnen we echter wel stellen dat Ficino's editie de meest gelezen en meest geciteerde was, en daarmee ook de meest invloedrijke.

Ficino en Atlantis

Gezien het feit dat een groot deel van de personen en teksten die in de volgende hoofdstukken worden besproken afhankelijk waren van Ficino's visie op Plato, en dus ook op het platonische Atlantis, is het goed om stil te staan bij Ficino's opvattingen over Atlantis. Ficino's versie is immers bepalend voor hoe zij Atlantis recipiëren. Ficino volgt Plato's voorbeeld in zijn bespreking van de Atlantis-mythe: hij stipt de kwestie kort aan in zijn commentaar op de *Timaeus*, om vervolgens de details te bewaren voor zijn commentaar op de *Critias*.⁴³

Daarin besteedt hij de meeste aandacht aan het uitlichten van de allegorieën die uit het Atlantis-verhaal gehaald kunnen worden. Zo koppelt hij de strijd tussen Athene en Atlantis aan de verschillen tussen west en oost en goed en kwaad in het algemeen, en laat hij zien dat Plato Athene in andere werken ook als de bakermat der beschaving naar voren haalt. Ook wil Ficino elementen

³⁸ François Rigolot, 'Friendship and Voluntary Servitude: Plato, Ficino and Montaigne', *Texas Studies in Literature and Language* 47:4 (2005), 326-344. Waarschijnlijk heeft hij niet de editie van Henri Estienne uit 1578 geraadpleegd, zie noot 14 van het artikel. Het feit dat hij Atlantis kende, maakt alleen maar aannemelijker dat hij verschillende werken van Plato heeft gelezen, in dit geval dus de *Timaeus* en/of de *Critias*.

³⁹ Maurice Vanhaelen, 'Cose di Platone fatte Toscare': Language and Ideology in Two Vernacular Editions of Plato Printed by Francesco Priscianese', *The Modern Language Review* 107:4 (2012), 1082-1100.

⁴⁰ Sears Jayne, 'Ficino and the Platonism of the English Renaissance', *Comparative Literature* 4:3 (1952), 214-238, betoogt sterk tegen deze opvatting.

⁴¹ Zie voor een overzicht van werken waarin deze verschillende auteurs worden besproken: Jayne, 'Ficino and the Platonism', 216-222.

⁴² Johannes Meursius, *Chalcidii V.C. Timaeus De Platonis Translatius. Item Ejusdem in eundem Commentarius* (Leiden, 1617).

⁴³ Marsilio Ficino, *Compendium in Timaeum*, vert. Arthur Farnwell, *All Things Natural: Ficino on Plato's Timaeus* (Londen, 2010), 5-6; Marsilio Ficino, *Argumentum in Critiam*, vert. Arthur Farnwell, *Gardens of philosophy: Ficino on Plato* (Londen, 2006), 143-148.

uit het verhaal van Plato in een vijftiende-eeuwse context duiden, door ze te koppelen aan christelijke concepten.⁴⁴ Zo verklaart hij het aspect dat de goden landen toegewezen kregen (en dus geen eigen keuze erin hadden) door te stellen dat er een hogere macht boven hen stond – de christelijke God.

Het lijkt erop dat Ficino wat betreft het hebben bestaan of niet bestaan van Atlantis in ieder geval neigt naar de eerste keuze. Nergens zegt hij expliciet dat hij Plato op zijn woord gelooft, en hij behandelt bovendien uitgebreid de allegorische betekenis van het verhaal.⁴⁵ Hij zegt echter ook nergens expliciet dat hij het verhaal niet als waarheid ziet, en enkele van de dingen die hij bespreekt, lijken erop te duiden dat hij er wel een kern van waarheid in ziet. Zo stipt hij aan dat Plato het verhaal zelf benoemt als waargebeurd, terwijl hij verhalen in andere van zijn dialogen expliciet benoemt als fabel. Bovendien bespreekt Ficino enkele eerdere commentaren op Plato, waarvan de meesten (zo stelt hij) in ieder geval een waarheidsgehalte hadden toegeschreven aan de Atlantis-mythe.⁴⁶

Besluit

Het was via de editie van Marsilio Ficino dat de meeste geleerden in de vroegmoderne tijd kennis opdeden over Plato. Zijn vertalingen en editie van de werken van Plato waren door heel Europa bekend, en andere edities konden niet tippen aan de populariteit van de *Platonis omnia opera*. Het idee van Atlantis werd dus verspreid. De *Timaeus* was in een nieuwe versie verkrijgbaar, nu geheel in het Latijn, net als de *Critias*, die voor het eerst sinds 1.500 jaar beschikbaar was. Ficino legde hiermee het zaadje dat de bloem van Atlantis opnieuw zou doen opduiken. Aangezien Ficino, die als autoriteit gold voor vele andere geleerden, niet expliciet ontkende dat Atlantis had bestaan, was er voor zijn lezers weinig reden dit wel te doen.

⁴⁴ Volgens Hankins is dit een nieuw type commentaar op in ieder geval de *Timaeus*, dat typerend is voor de tweede helft van de vijftiende eeuw. Hij geeft een ander voorbeeld, namelijk het commentaar van de ‘Recanati-meester’. Zie voor zijn uitleg: James Hankins, ‘The study of the *Timaeus* in early Renaissance Italy’, in: Anthony Grafton & Nancy G. Siraisi, *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe* (Cambridge (Massachusetts), 1999), 77-120, alhier 83.

⁴⁵ Soms wordt gesteld dat Ficino, door het gebruiken van de zin ‘The tale that follows is indeed amazing, but totally true’ (zie Ficino’s *Compendium in Timaeum*, 5), wel expliciet vermeldt dat hij gelooft in het verhaal. Zie bijvoorbeeld: Sabine MacCormack, *On the Wings of Time: Rome, the Incas, Spain and Peru* (Princeton (New Jersey), 2007), 249-250. Het lijkt mij echter eerder het geval dat hij dit citaat van Critias uit de *Timaeus* gebruikt om de meningen van de auteurs die hij bespreekt (‘Platonists of the highest standing’) samen te vatten. Hoewel het feit dat hij ze ‘Platonists of the highest standing’ noemt impliciet zou kunnen betekenen dat hij ze gelijk geeft, blijft het zo dat hij nergens expliciet zijn eigen mening vermeldt.

⁴⁶ Marsilio Ficino, *Argumentum in Critiam*, 143-144. Het feit dat Ficino stelt dat Crantor het verhaal als historisch beschouwde en niet als allegorisch, duidt er waarschijnlijk op dat Ficino in ieder geval gebruik heeft gemaakt van het commentaar van Proclus, aangezien Proclus Crantor dezelfde mening toeschrijft.

Hoofdstuk 3

“Pero no hay para qué disputar ni dudar de la isla Atlántide”⁴⁷ Atlantis in Spaanse kosmografie over de Nieuwe Wereld

De Nieuwe Wereld en de antieke wereld

Een kleine tien jaar na het verschijnen van Ficino's editie zeilde Christopher Columbus richting het westen, waar hij aan zou meren op een land dat niet India was, maar deel uitmaakte van wat een nieuw continent zou blijken. Deze gebeurtenis staat in het collectieve geheugen nog steeds gegrift als 'de ontdekking van de Nieuwe Wereld'. Hoewel John Elliott in zijn invloedrijke werk *The Old World and the New, 1492-1650* stelt dat de impact van de Nieuwe Wereld op Europa relatief klein was, valt niet te ontkennen dat de ontdekking van een nieuw werelddeel de Europeanen voor een groot scala aan nieuwe vragen stelde.⁴⁸ Welk land was dit? Wie waren haar inwoners, en wat was hun relatie met de Europeanen? Hoe kwamen er überhaupt inwoners op een land zo ver van Europa verwijderd? En natuurlijk ook: hoe paste men dit nieuwe continent in in het bestaande wereldbeeld? Dat was immers gegrond in de Bijbelse driedeling door Noach's zonen, en de ontdekking van Amerika tartte dit verhaal als geen ander.

Om mogelijke antwoorden te vinden, greep men terug op passages uit klassieke teksten. Er waren namelijk verschillende werken die een allusie naar eilanden of een vasteland ten westen van Europa bevatten. Plato's *Timaeus* en *Critias* waren hier slechts een van meerdere voorbeelden, maar waarschijnlijk wel de bekendste. Een andere veel gebruikte theorie uit de Oudheid was een verhaal van een groep Carthagers die richting het westen waren gevaren en een groot eiland hadden ontdekt, maar in het verhaal wilde de senaat van Carthago niet dat de kennis verspreid zou worden en verbood zij de migratie naar het eiland. Dit verhaal wordt toegeschreven aan Aristoteles door Theophilus van Ferrariis (dood ca. 1493), maar het originele werk van Aristoteles is ons onbekend. Een derde aanwijzing dat de klassieke auteurs kennis van Amerika hadden gehad, werd vaak gevonden in een citaat uit Seneca's tragedie *Medea*. Deze passage werd vaak als voorspellend gezien, en is voor veel auteurs dan ook het belangrijkste bewijs dat de klassieke auteurs kennis hadden van de Nieuwe Wereld:

⁴⁷ Citaat uit: Francisco López de Gómara, *Historia general de las Indias*, II.CCXX ('De la isla que Platón llama Atlántide'), red. en introductie door Jorge Gurria Lacroix, in: *Historia General de las Indias / Francisco López de Gómara; prólogo y cronología Jorge Gurria Lacroix* (Caracas, 1979), 313-314. ("Er is niet veel te betwisten of betwijfelen wat betreft het eiland Atlantis")

⁴⁸ John H. Elliott, *The Old World and the New, 1492-1650* (Cambridge, 1970), zie met name 'The Uncertain Impact', 1-28. Elliott nuanceert zijn stelling enigszins in: John H. Elliott, 'Renaissance Europe and America: A Blunted Impact?', in: Michael J.B. Allen (red.), *First Images of America: The Impact of the New World on the Old*, 2 dln. (Londen; Berkeley, 1976), I: 11-26. Hij blijft echter wel bij zijn standpunt.

*Tijden zullen komen, in latere jaren
 Waarin de Oceaan de boeien van het bestaande
 Zal doen verslappen, en de grote planeet zich zal onthullen
 En Tethys nieuwe werelden zal openen
 Noch zal Thule het uiteinde van de aarde zijn.⁴⁹*

Naast Plato, Seneca en Aristoteles was er natuurlijk nog een ander klassiek werk waar velerlei auteurs naar verwezen: de Bijbel. In het Bijbelboek 1 Koningen wordt beschreven hoe koning Salomo richting het westen vertrekt om goud te bemachtigen, naar twee eilanden genaamd Ofir en Tarsis.⁵⁰ Ten slotte werd soms een Hebreeuwse oorsprong van de bewoners van Indië geopperd, en werd er een verbinding gelegd tussen de Indiërs en de tien verloren joodse stammen.⁵¹ Deze speculatie ontstond rond 1540, en deze werd ingezet om de rechtvaardigheid van de veroveringen en wreedheden van de Spaanse christenen te rechtvaardigen.⁵²

Een thema dat in de vroegmoderne tijd in het algemeen de kop opdeed, was dat van een Gouden Tijdperk, een fictief ideaal van een perfecte tijd, dat voortkwam uit bijvoorbeeld het idee van de vier koninkrijken uit het boek van Daniël. In de meeste versies is het een herboren Gouden Tijd, een terugkeer naar de oorspronkelijke grootsheid van de Oudheid. De ontdekking van de Nieuwe Wereld droeg hier alleen maar aan bij: zoals hierboven uitgelicht was er meer dan genoeg speculatie over de plaats van het nieuwe continent in de oude orde.⁵³ De Nieuwe Wereld bood ook een inkijk in de mens van de oude Gouden Tijd – de inwoners van Amerika waren immers niet verloederd door de eeuwen heen, zoals de christenen over zichzelf dachten.⁵⁴ Montaigne beschrijft

---

⁴⁹ *Venient annis saecula saris
 Quibus Oceanus vincula rerum
 Laxet, et ingens pateat tellus
 Tethysque novos detegat orbes
 Nec sit terris ultima Thule.*

De gegeven tekst is vertaald door mij, met een Latijnse tekst overgenomen uit: James Romm, 'New World and "novos orbes": Seneca in the Renaissance Debate over Ancient Knowledge of the Americas', in: Wolfgang Haase & Meyer Reinhold (red.), *The Classical Tradition and the Americas*, 2 dln. (Berlijn, 1993-1994), I: 77-116, alhier 78. Voor een uitgebreidere weergave van Seneca in Amerika-overwegingen, zie dan ook deze bijdrage. Nota bene dat de precieze passage qua details kan verschillen in verschillende zestiende- en zeventiende-eeuwse werken, maar de strekking (verder dan Thule, dat gezien werd als het uiteinde van de wereld) is overal hetzelfde.

⁵⁰ 1 Koningen 10: 11-22. Zie ook Sánchez, 'Myths and Legends in the Old World', 193-198.

⁵¹ Zie voor een uitgebreidere bespreking van dit discours: Huddleston, *Origins of the American Indians*, 33-47.

⁵² Edmondo Lupieri, *In the Name of God: The Making of Global Christianity*, vert. Giovanna Lammers (Cambridge (Michigan), 2011), 32-37.

⁵³ Zie voor de koppeling tussen de ontdekking van de Nieuwe Wereld en een Gouden Tijdperk ook: Harry Levin, *The myth of the golden age in the Renaissance* (New York, 1969), 58-83.

⁵⁴ Peter G. Bietenholz, *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age* (Leiden, 1994), 207-219.

de inheemse inwoners in *Des cannibales*, onderdeel van zijn *Essais*.⁵⁵ In tegenstelling tot wat de titel mag oproepen, zijn de indianen in zijn werk geen gestoorde maniakken, maar eerder ‘noble savages’, die nog in een pure, onaangetaste staat leven.⁵⁶ Tevens bespreekt hij in *Des cannibales* de oorsprong van het land van de indianen – door de Atlantis-mythe te beschrijven.⁵⁷ Zo is de cirkel weer rond.

Gezien alle speculatie rondom de Nieuwe Wereld is het niet verwonderlijk dat veel historici in strijd zijn gegaan met het standpunt van Elliott. Deze stelling, tezamen met het feit dat de vijfhonderdste verjaardag van Columbus’ ontdekking (1992) naderde, heeft gezorgd voor een grote bloei in studies over de impact van de Nieuwe Wereld op de oude.⁵⁸ Dit heeft onder andere gezorgd voor twee grote bundels, namelijk de *First Images of America*-bundel uit 1976, en de *The Classical Tradition and the Americas*-bundel uit 1994.⁵⁹ Het concept Atlantis komt met name in de tweede bundel wel aan bod, maar er wordt geen uitgebreide aandacht aan besteed. Het artikel van Cook, ook een reactie op Elliott, is de enige die een hele bijdrage aan de Atlantis-mythe in de vroegmoderne tijd besteedt. Zoals eerder gezegd lijkt Cook te suggereren dat Atlantis door heel Europa op dezelfde manier werd bekeken, met slechts een Spaanse en een Engelse variant, terwijl ik zal aantonen dat er verschillende nuances te vinden zijn binnen deze traditie.

Atlantis duikt op

Speculatie over een nieuw ontdekt land sloeg al vrij snel na Columbus aan, geleidelijk door heel Europa. Tussen 1493 en 1500 werden ongeveer 3.000 exemplaren gedrukt van Columbus’ brief die hij schreef tijdens zijn eerste tocht, zowel in het Latijn als in bijvoorbeeld het Duits en Toscaans. De geschriften van Vespucci zouden daarna nog populairder worden.⁶⁰ Het idee dat de Nieuwe Wereld een daadwerkelijk continent was, en niet alleen een groep eilanden, kreeg waarschijnlijk pas aanhang toen Vespucci zijn ideeën op tafel legde. Naarmate meer duidelijk werd over de Nieuwe Wereld, kon men gaan nadenken over wat de ontdekking van een nieuwe wereld precies betekende.

Vanwege de groeiende interesse in de Nieuwe Wereld ontstond er een neiging de nieuwe gebieden zowel letterlijk als figuurlijk in kaart te brengen. In de vijftiende eeuw was de kosmografie, het beschrijven van de eigenschappen van de wereld, een genre geworden dat steeds

⁵⁵ Michel de Montaigne, *Des cannibales* (*Essais* III.30), vert. Charles Cotton, red. William Carew Hazlitt, in: *Essays of Michel de Montaigne* (Londen, 1877).

⁵⁶ Levin, *The myth of the golden age*, 74-81.

⁵⁷ Montaigne, *Des cannibales*.

⁵⁸ Voor een uitgebreider overzicht, zie: Anthony Pagden, ‘The impact of the new world on the old’: the history of an idea’, *Renaissance and Modern Studies* 30:1 (1986), 1-11.

⁵⁹ Zie voetnoten 48 en 49.

⁶⁰ Cecil H. Clough, ‘The New World and the Italian Renaissance’, in: David B. Quinn, Cecil H. Clough & P.E.H. Hair, *The European Outthrust and encounter: the first phase c. 1400-c. 1700: essays in tribute to David Beers Quinn on his 85th birthday* (Liverpool, 1994), 291-328, alhier 299-300.

meer aanhang had gekregen, zeker door invloed van de werken van Ptolemeus en de eerder genoemde *Historia naturalis* van Plinius.⁶¹ In de *Historia general y natural de las Indias Occidentales* (1535) van Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés (1478-1557), een van de centrale werken van dit genre, zouden enkele klassieke theorieën over Amerika aan bod komen. Oviedo behandelt eerst de theorie van de Carthagers (toegeschreven aan Aristoteles), maar zijn centrale these was dat de antieke auteurs Amerika hadden gekend als de Hesperiden. Deze zouden zijn vernoemd naar een mythische Spaanse koning, Héspero, die zou hebben geleefd rond 1658 v. Chr. Via deze associatie probeerde Oviedo te rechtvaardigen dat West-Indië toebehoorde aan Spanje via de lijn van Héspero, en dat Spanje de eilanden niet veroverde, maar met reden heroverde (een *reconquista*, als u wil).⁶²

Hoewel Oviedo wel lijkt te hebben aangezet tot het koppelen van de Nieuwe Wereld aan klassieke werken in de Spaanse traditie, zou het nog tot 1552 duren voor Atlantis benoemd werd in een Spaanse kroniek. De eerste duidelijke verwijzing is die van Francisco López de Gómara (ca. 1511-ca. 1566), die tot 1547 privésecretaris was van Hernán Cortés.⁶³ Tegen het einde van zijn *Historia general de las Indias* (1552) bespreekt Gómara verschillende theorieën over westelijke gebieden uit de Oudheid, waaronder Seneca's verwijzing en Plato's Atlantis-mythe.⁶⁴ Uiteindelijk concludeert hij dat de laatste de meest aannemelijke theorie is.

Waarom Atlantis, als Oviedo's argumentatie de Spaanse overheersing legitimeerde? Het is de vraag of er in 1552 nog wel expliciete legitimatie nodig was. Inmiddels waren er immers al vele Amerikaanse gebieden onder de Spaanse kroon gekomen, en was het *encomienda*-systeem ingesteld, wat inhield dat Spaanse overheersers zo ongeveer mochten doen wat ze wilden met de inheemse bevolking, zolang ze maar voor hun zielenheil zorgden.⁶⁵ Gómara was een groot voorstander van deze behandeling van de Indiërs, aangezien uit zijn werk zijn opvatting blijkt dat ze in alle opzichten minderwaardig waren aan de Europeanen.⁶⁶ Het feit dat Gómara ze zag als de antithese van de christelijke Europeaan, kan ook een reden zijn om Atlantis te gebruiken: in plaats van Héspero, die Spaans was geweest en indirect dus een christendom symboliseerde, gebruikte Gómara Atlantis, een niet-christelijk verhaal, om de 'andersheid' van het eiland te benadrukken.⁶⁷

⁶¹ María M. Portuondo, *Secret Science: Spanish Cosmography and the New World* (Chicago, 2009), 22-31.

⁶² Vidal-Naquet & Lloyd, 'Atlantis and the Nations', 313; Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés, *Historia general y natural de las Indias Occidentales* 'Capítulo III', red. José Amador de los Ríos (Madrid, 1851), I.14-18.

⁶³ Lesley Byrd Simpson, *Cortés: The Life of the Conqueror by His Secretary* (Berkeley (Californië), 1964), xx.

⁶⁴ López de Gómara, *Historia general de las Indias*, II.CCXX ('De la isla que Platón llama Atlántide'), 313-314. Specifiek zegt Gómara: "Así que podemos decir cómo las Indias son las islas y tierra firme de Platón, y no las Hespérides, ni Ofir y Tarsis, como muchos modernos dicen".

⁶⁵ Cook, 'Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis', 35-36.

⁶⁶ Huddleston, *Origins of the American Indians*, 24-25.

⁶⁷ Lupieri, *In the Name of God*, 43-44.

Daarnaast was er in het Gouden Tijdperk-paradigma het idee ontstaan dat Karel V wel eens een universeel vorst kon zijn, een type heerser dat Europa niet meer had gekend sinds naamgenoot Karel de Grote. Zijn imperium omvatte een groot deel van het vroegere Romeinse Rijk, maar zelfs dat was nooit verder dan de Straat van Gibraltar gekomen. Karel was de man die het Gouden Tijdperk belichaamde, als koning van een ver reikend rijk. Dezelfde connectie met het Gouden Tijdperk werd toegeschreven aan Hendrik II van Frankrijk en Elizabeth I van Engeland.⁶⁸ Officiële Spaanse geschiedenis richtte zich na 1519, toen Karel keizer van het Heilige Roomse Rijk werd, dan ook steeds meer op het idee van het oude Romeinse, universele imperium.⁶⁹ De Spaanse component van het rijk raakte hiermee wat op de achtergrond, en de klassieke insteek van Karel V – die immers een klassieke opleiding genoten had – kon hierdoor op de voorgrond treden.⁷⁰ De vruchtbare grond was dus aanwezig om de bloem van Atlantis te laten kiemen. Daarbovenop kwam nog een humanistische interesse in Egyptisch gedachtegoed, dat een mystieke bron van antieke wijsheid zou hebben gevormd.⁷¹ Aangezien Solon zijn verhaal zou hebben gehoord van een Egyptische priester, viel Atlantis hier ook onder. Kortom: Atlantis paste vrijwel perfect in het kader van de Nieuwe Wereld als deel van het rijk van Karel V.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het idee van Amerika als Atlantis door latere auteurs werd overgenomen. Agustín de Zárate (1514-1585), die had deelgenomen aan de expeditie naar Peru, schreef vanaf 1545 in opdracht van prins Filips een werk over zijn ervaringen. Zijn werk werd in 1555 gedrukt in Antwerpen en herdrukt in Venetië (1563) en Sevilla (1577), en tevens vertaald in het Frans, Duits, Engels en Italiaans, waardoor het naast Gómara een van de meest invloedrijke werken was.⁷² Zárate beschouwt de connectie tussen Atlantis en Amerika al als vanzelfsprekender dan Gómara. Waar Gómara zijn interpretatie bewaart voor het eind van zijn tweede boek, bespreekt Zárate in zijn inleidende passages hoe de inwoners van Peru Amerika hadden bereikt via Atlantis.⁷³ Zijn interpretatie is dan ook iets anders dan die van Gómara: laatstgenoemde stelt dat het Amerikaanse vasteland het Atlantis is waar Plato over heeft geschreven, terwijl Zárate beweert dat

⁶⁸ Bietenholz, *Historia and Fabula*, 210-211.

⁶⁹ Kira von Ostenfeld-Suske, 'Writing Official History in Spain: History and Politics, c.1474-1600', in: José Rabasa et al., *The Oxford History of Historical Writing, Volume 3: 1400-1800* (New York, 2012), 428-448, alhier 435-441.

⁷⁰ Zie voor een uitgebreide uitwijding van deze gedachtegang: Frances A. Yates, 'Part 1: Charles V and the Idea of the Empire', in: Idem, *Astraea: The Imperial Theme in the Sixteenth Century* (Londen, 1975), 1-28. Karels klassieke opleiding komt naar voren in het leerboek dat Erasmus in 1516 voor hem schreef, de *Institutio Principis Christiani (Het onderrichten van een christelijke prins)*.

⁷¹ Zie hiervoor: Karl H. Dannenfeldt, 'Egypt and Egyptian Antiquities in the Renaissance', *Studies in the Renaissance* 6 (1959), 7-27; Brian A. Curran, 'The Renaissance Afterlife of Ancient Egypt (1400-1650)', in: Peter Ucko en Timothy Champion (red.), *The Wisdom of Egypt: changing visions through the ages* (Londen, 2003), 101-132.

⁷² Teodoro Hampe Martínez, 'Agustín de Zárate, Contador y Cronista Indiano (Estudio Biográfico)', *Mélanges de la Casa de Velázquez* 27:2 (1991), 129-154.

⁷³ Agustín de Zárate, *Historia del descubrimiento y conquista de la provincia del Perú*, red. J.M. Cohen, in: *The discovery and conquest of Peru; a translation of Books I to IV of Agustín de Zárate's history of these events* (Baltimore, 1968), 21-24.

Atlantis een continentale brug vormde tussen Europa en Amerika, die, zoals Plato beschrijft, in zee verdwenen is.

Beide interpretaties komen terug in latere werken, en de vaste plaats in de inleidende stukken die Zárate introduceerde, blijft behouden. Girolamo Benzoni (ca. 1519-na 1572), van oorsprong Italiaan maar geëmigreerd naar Spanje, leunt vooral op Gómara's versie van het verhaal en citeert hem dan ook.⁷⁴ Francisco Cervantes de Salazar (1514-1575) heeft in zijn *Crónica de Nueva España* (1567) echter zo veel bewondering voor Zárates idee dat hij diens passage vrijwel geheel overneemt.⁷⁵ Uiteindelijk komen de ideeën van zowel Gómara als Zárate, samen met invloeden uit de ideeën van Oviedo y Valdes, samen in de uitgebreide bespreking van Atlantis door Pedro Sarmiento de Gamboa (1532-1592), in zijn *Historia de los Incas* (1572).⁷⁶ Het Atlantische eiland wordt beschreven als een werelddeel dat gedeeltelijk verloren is gegaan, waardoor het zowel de functie van oversteek als het idee van de nog bestaande landmassa van Amerika in zich opneemt.⁷⁷

Er zijn een aantal elementen die in verschillende werken terugkomen als het gaat om argumentatie van het standpunt Amerika-is-Atlantis. Allereerst het idee dat Christopher Columbus wist van een aantal verhalen uit de Oudheid, en, in het geval van Atlantis, Plato's *Timaeus* en/of *Critias* moest hebben gelezen. Oviedo y Valdes benoemt Columbus in zijn paragraaf over de Carthagers en koning Héspero, en stelt dat Columbus 'bewogen is, [...], omdat hij kennis had genomen van het feit, dat deze landen vergeten waren.'⁷⁸ Gómara werkt dit uit en vertelt ook welke werken Columbus dan allemaal kende: hij benoemt van Cipangu (Japan) door Marco Polo, de

⁷⁴ Girolamo Benzoni, *La Storia del mondo nuova*, red. W.H. Smyth, in: *History of the New World* (New York, 1970), 14-16.

⁷⁵ Francisco Cervantes de Salazar, *Crónica de la Nueva España* I.2 ('La noticia confusa que el divino Platón tuvo de este Nuevo Mundo'), red. Mario Eskenazi, *Crónica de la Nueva España I* (Barcelona, 2017), 21-25.

⁷⁶ Pedro Sarmiento de Gamboa, *Historia de los Incas*, vert. en intr. Clements Markham, in: *History of the Incas*, Council of the Hakluyt Society Series II Vol. 22 (New York, 1907; herdruk 1967), 15-27.

⁷⁷ Op pagina 15 van de gegeven editie stelt Gamboa: "[...] because this is the land, or at least part of it, of these western Indies of Castille". Dit illustreert de tweeledige invloed goed. De invloed van Oviedo y Valdes is bijvoorbeeld terug te vinden wanneer Gamboa de inwoners van het eiland gaat bespreken (op pagina 22), waar hij zegt: "We have indicated the situation of the Atlantic island and those who, in conformity with the general peopling of the world, were probably its first inhabitants, namely the early Spaniards and the first Mauritanian vassals of the King Atlas." Met "the early Spaniards" verwijst Gamboa waarschijnlijk naar de mythe van Héspero zoals uitgelicht door Oviedo y Valdes.

⁷⁸ Oviedo y Valdés, *Historia general y natural* II.3, 14. "[...] agora quiero yo decir lo que tengo creydo desto, é cómo á mi paresçer Chriptóbal Colom se movió [...]; porque conosçio, y es verdad, que estas tierras estaban olvidadas."

Carthagers-mythe en inderdaad, Plato's *Timaeus* en *Critias*.⁷⁹ Dit idee wordt herhaald door Benzoni, en in 1598 ook door Petrus Albinus (1543-1598), een historiograaf uit Saksen.⁸⁰

Het idee dat Columbus op de hoogte was van klassieke ideeën over het westen is niet geheel uit de lucht gegrepen. We hebben uit werken van Columbus of werken die in zijn bezit waren inderdaad bewijs dat hij bezig was met ideeën van klassieke auteurs met betrekking tot westelijke gebieden. Zo speculeert hij in zijn *Libro de las profecias* over Ofir en Tarsis, de eerder genoemde Bijbels-mythische gebieden.⁸¹ Ook kende hij de verwijzing van Seneca, en hij koppelt deze aan het apocalyptisch denken van de Bijbel.⁸² Tot op heden is door mij en andere auteurs echter geen bewijs gevonden dat hij Plato's *Timaeus* of *Critias* zou hebben gelezen, dus de vraag of Columbus bekend was met deze werken blijft onbeantwoord.

Een tweede element dat regelmatig terugkeert, is het argument dat verschillende woorden in de talen van de Indiërs sterk overeenkomen met Europese woorden – en met Atlantis. Dit soort gebruik van etymologie aan de hand van woordgelijkenissen is een methode die veel in de Middeleeuwen werd gebruikt (zie bijvoorbeeld de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla) en toont dus aan dat middeleeuwse ideeën lang niet altijd meteen achterwege werden gelaten. Lopéz de Gómara is de eerste die de methode toepast op het woord 'Atlantis', door te zeggen: 'en in Mexico noemen ze water *atl*, een woord dat lijkt, aangezien het het niet is, op dat voor het eiland.'⁸³ Dit is voor hem dan ook de belangrijkste reden om te stellen dat Amerika Atlantis is. Deze argumentatie wordt ook gebruikt door Gregorio García (ca. 1560-1627), die ongeveer vijftig jaar later ingaat op verschillende theorieën over de oorsprong van de Indiërs, waaronder de Atlantis-mythe. Naast *atl* en de watergoden met *atl* in hun naam verwijst hij ook naar woorden waar *tl* in voorkomt, zoals *Tlatelloli* en *Izcoatl*.⁸⁴ Ten slotte maakt Sarmiento de Gamboa ook gebruik van etymologische

⁷⁹ Lopéz de Gómara, *Historia general*, I.14, 28-29. "Quieren también otros, porque todo lo digamos, que Cristóbal Colón fuese buen latino y cosmógrafo, y que se movió a buscar la tierra de los antípodas, y la rica Cipango de Marco Polo, por haber leído a Platon en el *Timeo* y en el *Critias*, donde habla de la gran isla Atlante y de una tierra encubierta mayor que Asia y África; y a Aristóteles o Teofrasto, en el *Libro de maravillas*, que dice cómo ciertos mercaderes cartagineses, navegando del estrecho de Gibraltar hacia poniente y mediodía, hallaron, al cabo de muchos días, una granda isla despoblada, empero proveída y con ríos navegables; y que leyó algunos de los autores atrás por mi acotados. No era docto Cristóbal Colón, mas era bien entendido."

⁸⁰ Benzoni, *La Storia del mondo nuova*, I.introductie, 15-16; Petrus Albinus, *A Treatise of Foreign Languages and Unknown Islands*, vert. Edmund Goldsmid, in: *On the origin of the native races of America: a dissertation / by Hugo Grotius. A treatise of foreign languages and unknown islands / by Peter Albinus: translated from the original Latin, and enriched with biographical notes and illustrations by Edmund Goldsmid* (Edinburgh, 1884), 44-50, alhier 44. Benzoni citeert Gómara bijna letterlijk; Albinus stelt dat: "[...] one may readily credit that Colonus, the first investigator and discoverer of the West Indies, was especially encouraged by the passage of Plato in his *Timaeus* [...]"

⁸¹ Lupieri, *In the Name of God*, 34.

⁸² Romm, 'New World and "novos orbes"', 81-90.

⁸³ Lopéz de Gómara, *Historia general* II.220, 314. "[...] y en México llaman a la agua *atl*, vocablo que parece, ya que no sea, al de la isla."

⁸⁴ Gregorio García, *Origen de los indios del Nuevo Mundo e Indias Occidentales* 8 ('De la séptima opinión, donde se prueba que los indios proceden de la gente que había en isla Atlántida'), red. Carlos Baciero, in: *Origen de los Indios del Nuevo Mundo e Indias Occidentales*, Corpus Hispanorum de pace: Segunda serie, Vol. 13 (Madrid, 2005), 242-244,

argumentatie om te bekrachtigen dat de Indiërs een Europese oorsprong hebben: zo zou hun taal ook het woord ‘theos’ voor God gebruiken, net als het Grieks.⁸⁵

Atlantis gaat ten onder

De Spaanse praktijken in de Nieuwe Wereld en het *encomienda*-systeem zorgden echter ook voor kritiek, ook onder Spanjaarden zelf. Het bekendste tegengeluid was Bartolomé de las Casas (ca. 1475-1566), een kolonist die na zijn aandeel in de kolonisatie berouwgevoelens kreeg, een Dominicaner monnik werd en in zijn hetzelfde jaar als Gómara's kroniek (1552) zijn *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* publiceerde, waarin hij de gruwelen van de Spanjaarden in de Nieuwe Wereld beschreef.⁸⁶ Ondanks verwoede pogingen lukte het niet Casas' werk in de ban te doen, en het werk werd verspreid door heel Europa.

Filips II had natuurlijk liever niet dat zijn koninkrijk in een slecht daglicht werd gezet. In 1571 benoemde Filips daarom de eerste officiële kroniekschrijver over Indië, Juan López de Velasco (ca. 1530-1598). Filips' doel hiermee was een strengere controle op te werpen over de inhoud van de kronieken, in het bijzonder om de Spaanse overheersers in een positief daglicht neer te zetten.⁸⁷

Hoewel de officiële kroniek van Velasco er nooit is gekomen, schreef hij wel een kosmografisch werk genaamd de *Geografía y descripción universal de las Indias* (1574).⁸⁸

Wanneer hij in zijn inleiding het probleem van de oorsprong van de Indische populatie aanstipt, vermeldt hij dat: ‘terwijl sommigen zeker weten dat dit datgene is wat Plato in zijn *Timaeus* beschrijft [...]; is dit in mijn ogen geen authentieke geschiedenis.’⁸⁹ Op dezelfde manier verwerpt

alhier 244. “[...] y es que en la Nueva España en lengua mexicana el agua tiene este nombre *atl*, el cual vocablo, ya que no sea con todas las letras que tiene de la isla Atlantis [...] A los dioses del agua, que eran tres, llamaban los mismos mexicanos Ttaloc, Matlacuye y Xhiquecatl. [...] muchos vocablos y términos que tienen estas dos letras *tl*, muda y líquida, de las cuales referiré aquí algunos. *Tlatelloli, Tlatellulco, Tlascalala, Tenoxitlan* y *Anguitlam, Nuchiztlan, Cuilavaca, Etila, Tlacaccllel, Izcoatl*, y otros muchísimos que nunca acabaríamos de contarlos.”

⁸⁵ Sarmiento de Gamboa, *Historia de los Incas* 5 (‘Inhabitants of the Atlantic Island’), 26. “For those of that land have the Grecian bearing and dress of the nation of Ulysses, they have many Grecian words, and use Grecian letters. Of this I have myself seen many signs and proofs. Their name for God is “Teos” which is Greek, and even throughout New Spain they use the word “Teos” for God.”

⁸⁶ Bartolomé de las Casas, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, vert. Bill M. Donovan, *The devastation of the Indies: a brief account* (New York, 1974). Een ander werk van de las Casas behandelt ook de legende van Atlantis tezamen met enkele andere antieke theorieën, namelijk zijn *Historia de las Indias*, die in de jaren 1560 voltooid werd. Zijn wens was echter dat de *Historia* niet gepubliceerd werd tot 40 jaar later, alleen werd dit uiteindelijk 314 jaar later, in 1875. Zie voor deze editie: Bartolomé de las Casas, *Historia de las Indias* Volume 1 (Madrid, 1875), 73-79.

⁸⁷ Kira von Ostenfeld-Suske, ‘A New History for a ‘New World’: The First One Hundred Years of Hispanic New World Historical Writing’, in: José Rabasa et al., *The Oxford History of Historical Writing, Volume 3: 1400-1800* (New York, 2012), 556-575, alhier 569-571.

⁸⁸ Juan López de Velasco, *Geografía y descripción universal de las Indias*, red. Justo Zaragoza (Madrid, 1894). Zie ook: Felipe E. Ruan, ‘Prudent Deferment: Cosmographer-Chronicler Juan López de Velasco and the Historiography of the Indies’, *The Americas* 74:1 (2017), 27-55.

⁸⁹ López de Velasco, *Geografía y descripción universal*, ‘De la primera población de las Indias’, p. 3-4 in de gegeven editie. “Y aunque algunos tienen por cierto lo que escribe Platón en el *Thimeo*, que el mar Atlántico, que es el golfo de las Yeguas hasta las Canarias y de allí adelante al occidente para las Indias, fue tierra firme más grande y espaciosa que es África y Europa, y que se vino á hundir toda en la mar, y que de allí quedaron pobladas las Indias; no se tiene por

hij de Carthagers-mythe en het idee van Ofir en Tarsis als Amerika. Hoewel dit werk in het kader van het nieuwe beleid van Filips II achter slot en grendel bleef, was Velasco het eerste duidelijke tegengeluid wat Atlantis betrof.⁹⁰ Een ander voorbeeld van een auteur die het niet eens was met de algemene notie dat Atlantis bestond in de vorm van Amerika, was Antonio de Herrera y Tordesillas (1559-1625), tevens kroniekschrijver over de Nieuwe Wereld. In een notitie op het oorspronkelijke manuscript van Cervantes de Salazar schrijft hij in reactie op Atlantis ‘es fábula’ (dit is een fabel).⁹¹ In zijn eigen werk uit 1601 herhaalt hij zijn standpunt.⁹²

Naast het werk van Herrera werd door heel Europa ook het werk van José de Acosta (1540-1600) uit 1590 erg bekend.⁹³ Als jezuïtische missionaris vertrok hij in 1570 naar Peru, en tijdens zijn reis begon hij zijn *Historia natural y moral* te schrijven, met als centrale vraag: hoe kwamen de Indiërs in Amerika terecht? Dit deed hij op een vrij logische, bijna systematische wijze.⁹⁴ Alle mensen moesten van Adam afstammen, dus ze moesten uit het vasteland Europa/Afrika/Azië zijn gemigreerd. Uiteindelijk lijkt hem een landbrug de meest logische theorie, maar antieke theorieën waren naar zijn mening alleen onzinnige verhaaltjes. Atlantis ontkomt ook niet aan zijn spottende commentaar, en volgens Acosta waren de enigen die mogelijkwijs het verhaal voor waar konden aannemen ‘children and old women’. Hij geeft het verhaal de genadeslag met de opmerking dat: ‘The island certainly did a fine job of disappearing so quickly, for, since it was bigger than Asia and Africa together and made by magic arts, it was fitting that it disappeared in the same way.’⁹⁵ In 1606 wordt de kritiek ook herhaald door Enrico Martínez (ca. 1555-1632), die zegt dat ‘diegene die een beetje thuis is in Kosmografie, [...] van mening is dat de Filosoof [Plato] ergens anders naar verwijst’.⁹⁶

---

historia auténtica, ni consta que Platón en el dicho diálogo quiere que lo sea, ni tampoco cuadra á la orden y constitución del Universo, que una tan grande parte de él preciese y se viniese á anegar.”

⁹⁰ Portuondo, *Secret Science*, 172.

⁹¹ Byrne, *Ficino in Spain*, 76-77. Het betreffende manuscript is BNE (Biblioteca Nacional de España): Ms. 2011. (Een folionummer geeft Byrne helaas niet.)

⁹² Antonio de Herrera y Tordesillas, *Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas y Tierra Firme del Mar Océano* I.I (Madrid, 1726), 2. “[...] i asi, los que no quieren darle la gloria, que merece, arguien con el Timeo de Platon, [...] De nada de los sobredicho se ha de hacer fundamento [...] NB: Herrera behandelt naast de Atlantis-mythe nog een aantal andere bekende mythen.

⁹³ José de Acosta, *Historia natural y moral de las Indias*, vert. Frances Lopez-Morillas, ed. Jane Mangan, in: *The Natural and Moral History of the Indies* (Durham, 2002); Ostenfeld-Suske, “A New History for a New World”, 559.

⁹⁴ Huddleston, *Origins of the American Indians*, 48-60.

⁹⁵ Acosta, *Historia natural y moral*, 22 (‘How the race of Indians did not come by way of Atlantis, as some believe’), p. 67-69 in de gegeven editie.

⁹⁶ Enrico Martínez, *Repertorio de los tiempos, y historia natural desta Nueva España* (Mexico, 1606), 103-104. “[...] pues entender que ay an venido aca por Isla Atlantica que Platon en el Timeo, [...] el que fuere un poco versado en la Cosmografia, considerando la forma, grandeza y posicion del Mundo, y la proporcion de sus partes, bien vera aver lo dicho el Filosofo a otro sin [...]”.

Na 1572 is er naar mijn weet geen enkel werk dat de mythe van Atlantis nog gelooft, uitgezonderd dat van Gregorio García uit 1607.⁹⁷ In dit werk geeft García vrijwel alle theorieën die op dat moment bekend waren, en probeert hij voor elke te beargumenteren waarom hij zou kunnen kloppen. Dat maakt dat hij geen duidelijke aanhanger is van een bepaalde theorie, en maakt hem dus niet meer dan een uitzondering op het overheersende discours.⁹⁸

Waarom deze plotselinge omwenteling? Dit lijkt alles te maken te hebben met de nieuwe wending door de troonbestijging van Filips II, zowel in de kosmografie als in het algehele beleid. Door de strengere controle om kritiek tegen te gaan kreeg Filips een groter aandeel in de inhoud van de kronieken. Daarbij had Filips een hele andere insteek dan Karel V wat betreft het beeld van hemzelf als vorst. Filips kon niet dezelfde aanspraak maken op titel van Heilige Roomse keizer, aangezien die was overgenomen door Karels broer Ferdinand I. Dat maakte het voor hem veel lastiger om zich te beroepen op een titel als universeel heerser.⁹⁹ Noties van een Gouden Tijdperk waren daarom ook veel moeilijker te maken met Filips II als vorst, en komen dus ook minder voor. De bloem van Atlantis floreerde in het discours van een Gouden Tijdperk, maar daarna lijkt de watertoevoer stil te worden gelegd.

Bovendien had Filips een duidelijke koers als monarch: een christelijke. Wat had een heidense mythe over een gezonken eiland te zoeken in een overwegend christelijk discours?¹⁰⁰ Filips was klaarblijkelijk niet onder de indruk van Plato's legende. Deze christelijke invulling van de troon en daarmee ook de literatuur was daarom de vertrapping van de spreekwoordelijke bloem.

Besluit

De invloed van de Spaanse kosmografische traditie op de verspreiding van het beeld van Atlantis als Amerika, en daarmee de verspreiding van ideeën over Atlantis in het algemeen, valt niet te ontkennen. Er is een duidelijke opkomst, verval en neergang te zien tussen grofweg 1550 en 1610. De belangrijkste oorzaak daarvoor lijkt een troonwisseling, waardoor het Gouden Tijdperk-discours van Karel V grotendeels teniet werd gedaan. In dit discours paste het eiland met gemak, terwijl een christelijk discours in de Spaanse traditie fataal bleek. Het ten onder gaan van Atlantis in de Spaanse traditie betekent echter niet dat Atlantis (opnieuw) voorgoed verloren was gegaan. Integendeel.

⁹⁷ Gregorio García, *Origen de los indios*, p. 242-244 in de gegeven editie.

⁹⁸ Zie voor een bespreking van het werk van García: Huddleston, *Origins of the American Indians*, 60-76.

⁹⁹ Yates, *Astraea*, 27-28.

¹⁰⁰ Cook, 'Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis', 38.

Hoofdstuk 4

“The great Atlantis did flourish”¹⁰¹

Atlantis buiten Spanje (1530-1600)

Atlantis blijft boven water

Terwijl de Spanjaarden ervoor zorgden dat de Atlantis-bloem in hun territorium op de Rode Lijst verscheen, werd deze in de rest van Europa uitbundig geteeld. Wel was ook buiten Spanje de speculatie over Atlantis voornamelijk gekoppeld aan de ontdekking van Amerika.

Gedachten over Atlantis verschenen in Italië nog eerder dan in Spanje. De eerste verwijzing na Ficino is die in Girolamo Fracastoro's *Syphilidis* uit 1530.¹⁰² In dit werk wil Fracastoro (ca. 1476-1553) de oorsprong van een op dat moment overheersende ziekte, die hij *syphilis* duidt, verklaren. Dit doet hij door middel van een avontuur van hoofdpersoon Syphilus, die de klassieke god Apollo boos maakt en daarom gestraft wordt met de ziekte. Syphilus komt gedurende zijn tocht ook mensen tegen die zichzelf afstammelingen noemen van koning Atlas, van het eiland Atlantis; vanwege hun onzedelijkheid zijn zij door Apollo met dezelfde ziekte bestraft. Hoewel de connectie met de Nieuwe Wereld niet geheel evident is, gingen er geruchten rond dat syfilis wel eens uit de Nieuwe Wereld kon komen.¹⁰³

De eerste duidelijke verbinding tussen Amerika en Atlantis buiten Spanje wordt gemaakt door de Italiaan Hieronimo Garimberto (1506-1575) in zijn *Problemi naturali e morali* uit 1550.¹⁰⁴ In probleem 70 stelt Garimberto de vraag hoe het kon dat de inheemse bewoners van Amerika op bepaalde punten, zoals in hun heerschappij en gebruiken, overeenkomsten vertoonden met de Europeanen – een vraag die klaarblijkelijk vele geleerden bezig hield. Volgens Garimberto is de verklaring te vinden in Plato's Atlantis, dat 'na zo veel eeuwen in onze tijd terug is gevonden door Christopher Columbus onder de Katholieke Koning'.¹⁰⁵ Zes jaar later deelde een andere Italiaan, Giovanni Battista Ramusio (1485-1557) in zijn *Delle navigationi e viaggi* dezelfde mening. Via een vriend kwam hij aan de werken van Oviedo y Valdes en een andere Spaanse kroniekschrijver over de Nieuwe Wereld, Peter Martyrus, en een andere vriend was Fracastoro.¹⁰⁶ Hij stelt dat Plato van het bestaan van een westelijk werelddeel afwist op basis van pure logica:

---

¹⁰¹ Citaat uit: Bacon, *New Atlantis*, 53.

¹⁰² Girolamo Fracastoro, *Syphilidis sive morbus Gallicus Liber tertius*, vert. Solomon Claiborne Martin, in: *Hieronymus Fracastor's Syphilis, from the original Latin; a translation in prose of Fracastor's immortal poem* (St. Louis, 1911), 52-53.

¹⁰³ Mircea Tampa et al., 'Brief History of Syphilis', *Journal of Medicine and Life* 7:1 (2014), 4-10.

¹⁰⁴ Hieronimo Garimberto, *Problemi Naturali e Morali* Probleem 70 (Rome, 1550), 119-122.

¹⁰⁵ “[...] la qual dopo tanti secoli à tempi nostri è stata ritrouata da Christoforo Columbo sotto il Re Catholico”

¹⁰⁶ John M. Headley, 'The Sixteenth-Century Venetian Celebration of the Earth's Total Habitability: The Issue of the Fully Habitable World for Renaissance Europe', *Journal of World History* 8:1 (1997), 1-27, alhier 2; 14.

‘to [Plato] it appeared to be a thing far beyond reason that two parts of this order would be inhabited and the other part deprived of men; and likewise the sun and the stars with their splendor would make half the course vainly and fruitlessly, leaving unilluminated seas and places deserted and deprived of animate creatures.’¹⁰⁷

De Italianen beginnen dus vrij vroeg met speculeren over Atlantis, maar lijken het niet als een belangrijk onderwerp te hebben opgevat. In 1595 verwijst Tommaso Campanella (1568-1639) in zijn redenering over de oorsprong van de mens nog naar Atlantis als de brug waarover de indianen zijn gereisd.¹⁰⁸ Verder zijn er in de onderzochte periode geen Italiaanse auteurs gevonden die Atlantis beschrijven, afgezien van Girolamo Benzoni.¹⁰⁹ Waarschijnlijk komt dit door het feit dat de Italianen geen koloniale ambities hadden, zoals de Spanjaarden, omdat Italië nog geen eenheid vormde. Een koppeling met kolonialisme zien echter wel in een ander land terug.

Atlantis, Amerika en Arthur

Spanje was niet het enige gebied dat zich beriep op het paradigma van een universele vorst van een Gouden Tijd: Elizabeth I werd in Engeland naar voren gehaald als de universele koningin waar de wereld op had gewacht.¹¹⁰ Deze traditie leunt sterk op imitatie van het beeld van Karel V, en er werden veel parallellen met hem en zijn situatie getrokken.¹¹¹ Koloniale ambities kregen de Engelsen pas in de tweede helft van de zestiende eeuw, onder andere omdat Spanje de gebieden vol goud al gemonopoliseerd leek te hebben.¹¹² Vanaf de jaren 1570 kwamen er nieuwe mannen met koloniale ambities, en ook met verwijzingen naar Atlantis.

In Engeland wordt de verbinding tussen Amerika en Atlantis al gemaakt alsof hij vanzelfsprekend is. Zo beschrijft Humphrey Gilbert (ca. 1539-1583) in zijn traktaat *Discourse of a Discoverie for a new passage to Cataia* (1576) hoe het mogelijk is om via het westen naar Azië te varen.¹¹³ Hij wilde namelijk graag op ontdekkingsstocht uit, en waar mogelijk ook gebieden van Amerika koloniseren. Zijn argumentatie voor de westelijke tocht naar Azië berust op het idee dat

¹⁰⁷ Giovanni Battista Ramusio, *Terzo Volume: Delle Navigazioni e Viaggi* (Venetië, 1565), ii recto-ii verso, hier in de vertaling van Headley: zie Headley, ‘The Sixteenth-Century Venetian Celebration’, 14-15.

¹⁰⁸ Tommaso Campanella, *Epilogo Magno*, ‘Discorso Quarto: Origine dell’uomo’ red. Carmelo Ottaviano, in: *Epilogo magno (Fisiologica italiana): Testo italiano inedito, con le varianti dei codici e delle edizioni latine*, Reale Accademia d’Italia. Studi e documenti Vol. 10 (Rome, 1939), 340. “Gli huomini selvaggi nacquero da civili, e quei del Mondo Novo passaro da Gronlandia in Estosilant e dal Ciappone a Quivira; et era da Maroco al Brassil passaggio per l’Isola Atlantica sommersa nel diluvio, come dice Platone, nell’Atlantico.”

¹⁰⁹ Benzoni reageert expliciet op Gómara’s ideeën en is in zijn leven ook naar Spanje gemigreerd, dus hoewel hij in Italië is geboren, lijkt het me beter om hem in de Spaanse kring van ideeën te plaatsen.

¹¹⁰ Yates, *Astraea*, 29-87.

¹¹¹ Ibidem, 51-59.

¹¹² Cook, ‘Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis’, 39.

¹¹³ Humphrey Gilbert, *Discourse of a Discoverie for a new passage to Cataia* (Londen, 1576).

Amerika Atlantis was: aangezien Plato het beschreef als een eiland, moest het wel mogelijk zijn eromheen te varen.¹¹⁴ Een kleine vijftig jaar later, in 1600, voegde Richard Hakluyt (1553-1616) de Atlantis-mythe van Plato, de Carthagers-mythe van Aristoteles en de verwijzing van Seneca samen met Gilberts ideeën.¹¹⁵

De vanzelfsprekendheid van Amerika als Atlantis is nog veel sterker aanwezig bij John Dee (1527-1609), waarschijnlijk de belangrijkste speler op het Engelse toneel voor koloniale ondernemingen. Toen Dee kaarten maakte voor de ondernemingen van Gilbert, duidde hij het nieuw ontdekte werelddeel aan als ‘Atlantis (named the West Indies in the ordinary way) to correct a representation as still is made common’.¹¹⁶ In zijn *Brytanici Imperii Limites*, een manuscriptcollectie die waarschijnlijk bedoeld was voor Elizabeth I, is Dee’s gebruik van Atlantis opvallend.¹¹⁷ In dit werk wil hij onder andere via ‘historie’ beargumenteren dat koningin Elizabeth aanspraak kan maken op gebieden in de Nieuwe Wereld. Op eenzelfde manier als de mythische koning Héspero overheersing door Spanje kon rechtvaardigen in het werk van Oviedo y Valdés, zo is voor Dee koning Arthur de spilfiguur. In de *Limites* wordt beschreven dat Arthur veroveringen had gemaakt in Amerika (of, zoals Dee het noemde, Atlantis), iets dat Dee onderbouwt met beschrijvingen uit ‘true historie of King Arthure’.¹¹⁸ Hoewel Arthur wel de meest karakteristieke figuur is voor Dee, zijn andere figuren die in zijn betoog Amerika hadden bezocht een monnik uit Oxford, de Welsche prins Madoc en Brandaan van Clonfert.¹¹⁹

Blijkbaar was de mythe van Atlantis niet meer zo belangrijk als de naam Atlantis. Atlantis is de naam die Dee geeft aan het nieuw ontdekte continent, maar hij lijkt andere verhalen te verkiezen boven dat van Plato. Aangezien hij de mythe niet lijkt te behandelen, kunnen we stellen dat Atlantis in Dee’s werk niet meer dan een titel is geworden, een algemene associatie met Amerika.¹²⁰ De

¹¹⁴ “Plato in Timeo, and in the Dialogue called Critias, discourseth of an incomparable great Ilande, then called Atlantis, being greater then all Affrik, and Asia, which laye Westward from the Straits of Gibraltar, Nauigable round aboute [...] seeing that Atlantis, now called America, was ever knowen to be an Ilande, and in those days nauigable round about, which by accesse of more water coulede not have be diminished.”

¹¹⁵ Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Volume XII: America. Part 1., red. Edmund Goldsmid, in: *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* (Edinburgh, 1885).

¹¹⁶ Nate Probasco, ‘Cartography as a Tool of Colonization: Sir Humphrey Gilbert’s 1583 Voyage to North America’, *Renaissance Quarterly* 67:2 (2014), 425-472, alhier 429.

¹¹⁷ John Dee, *Brytanici Imperii Limites*, vert. K. MacMillan & J. Abeles, in: *The limits of the British Empire* (Westport, 2004). Zie voor meer informatie over de manuscriptcollectie: Ken MacMillan, ‘John Dee’s “Brytanici Imperii Limites”’, *Huntington Library Quarterly* 64:1/2 (2001), 151-159.

¹¹⁸ Citaat uit: Dee, *Limites*, 53; zie ook Thomas Green, ‘John Dee, King Arthur, and the Conquest of the Arctic’, *The Heroic Age: A Journal of Early Medieval Northwestern Europe* 15 (2012), online beschikbaar op: <http://www.heroicage.org/issues/15/green.php#dee2004> [laatst geraadpleegd 14-06-2017].

¹¹⁹ Green, ‘John Dee, King Arthur’.

¹²⁰ Ik heb geen bewijs ervoor gevonden dat Dee wel de Platonische mythe behandelt, maar ben helaas niet in staat geweest de *Limites* zelf te bestuderen. Eventueel verder onderzoek zou de plaats van Atlantis in Dee’s werk beter kunnen verklaren.

Engelse mythen treden bij hem op de voorgrond en Dee gebruikt de Atlantis-mythe niet om de oorsprong van Amerika te duiden – die is bij hem blijkbaar al vanzelfsprekend.

Bij twee beroemde Nederlands-Vlaamse geografen, Gerhard Mercator (1512-1594) en Abraham Ortelius (1527-1598), met wiens werk Dee ook bekend was, vinden we verdere aanwijzingen voor de vanzelfsprekendheid van ‘Amerika is Atlantis’.¹²¹ Op zijn kaart uit 1569, vooral bekend vanwege de zogenaamde Mercator-projectie, lijkt Mercator er niet helemaal van overtuigd te zijn dat Plato het over Amerika had gehad, aangezien hij zegt: ‘Of these continents, the two last remained unknown to the ancients, unless the New Indies be the land which Plato calls Atlantis.’¹²² In zijn *Historia Mundi* van 1587 noemt hij het land dan ook Amerika en niet Atlantis.¹²³

Zijn vriend Abraham Ortelius is het hier echter niet mee eens en hij reageert hier dan ook op in zijn *Thesaurus Geographicus* (1596), een lexicon van geografische termen. In zijn werk ontbreekt een kopje voor ‘America’; in plaats daarvan heeft Ortelius gekozen voor ‘het eiland Atlantis, waarvan Plato een vermelding maakt’.¹²⁴ ‘Mercator, en andere personen willen dat het vandaag Amerika is [genoemd wordt]’, zo schrijft hij, maar hier is hij het duidelijk niet mee eens.¹²⁵ Uit zijn passage wordt echter niet helder of hij alleen voor de naam pleit of dat hij ook gelooft dat de Atlantis-mythe waar is. Wat wel helder wordt, is dat de naam Atlantis – en dus de associatie ermee – zonder haken en ogen wordt verbonden aan Amerika.

Een heidense mythe en een christelijk kader

Dat Mercator er weinig voor voelde het nieuwe continent Atlantis te noemen, betekent niet dat hij de Atlantis-mythe wegzette als ongeloofwaardig. Dit blijkt wel uit een fragment van zijn *Chronologia* (1569), een werk dat, zoals de naam al zegt, een tijdlijn maakt van het begin van de mens tot Mercators tijd. In zijn eerste tijdbalk staat namelijk tussen 1490 en 1500 AM (Anno Mundi) ‘bellum Athlanticum’, oftewel ‘de Atlantische oorlog’ weergegeven.¹²⁶ Hij verwijst ook naar meer informatie onder het kopje van Arpachshad, waarin hij zijn verwijzing naar Atlantis

¹²¹ Probasco, ‘Cartography as a Tool’, 439. Dee had ook persoonlijk briefcontact met in ieder geval Mercator, zie: Eve G.R. Taylor, ‘A letter dated 1577 from Mercator to John Dee’, *Imago Mundi* 13 (1956), 56-68.

¹²² Gerhard Mercator, *Nova et Aucta Orbis Terrae Descriptio ad Usum Navigantium Emendate Accommodata* (Basel, 1569). Een vertaling is te vinden in *Hydrographic Review*, zie: ‘Text and Translation of the Legends of the Original Chart of the World by Gerhard Mercator, issued in 1569’, *Hydrographic Review* 9 (1932), 7-45. (Een auteur ontbreekt.)

¹²³ Gerhard Mercator, *Historia Mundi* (Antwerpen, 1587); Cook, ‘Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis’, 38.

¹²⁴ Abraham Ortelius, *Thesaurus Geographicus* (Antwerpen, 1596), scan 109 van de Bayerische Staatsbibliothek digital-editie; Cook, ‘Ancient Wisdom, The Golden Age, and Atlantis’, 38. Het Latijn is “ATLANTIS INSULA, cuius Plato meminit”.

¹²⁵ “Mercator, et alii nonnulli volunt hodie Americam esse”.

¹²⁶ Gerhard Mercator, *Chronologia* (Keulen, 1569), 3. Aangezien de christelijke jaartelling volgens de genealogie van Genesis begon rond 4000 v. Chr., is 1500 AM ongeveer 2500 v. Chr.

verdedigt.¹²⁷ Hoe, immers, moest hij verklaren dat Plato stelde dat de Egyptenaren een negenduizend jaar oude geschiedenis vertelden, als de wereld amper zesduizend jaar oud was?

Het antwoord op die vraag was al eerder gegeven, door Ficino. We hebben eerder gezien dat Ficino probeerde de ideeën van Plato in een christelijke context te plaatsen, en dit geldt ook voor de tijdsaanwijzing van Atlantis. Allereerst zegt hij dat Plato een verhaal vertelde van vóór de Zondvloed, en hij verklaart Plato's tijdsaanwijzing door te stellen dat 'those nine thousand years will not cause you any concern if you listen to Eudoxus, who says that the Egyptian years were not solar but lunar.'¹²⁸ Mercator neemt beide stellingen in hun geheel over: 1500 AM is vóór de Zondvloed, die volgens de optelsom van de Bijbelse data in 1656 AM plaatsvond, en hij volgt Ficino duidelijk wanneer hij zegt dat 'het niet gemakkelijk zou zijn te worden beschuldigd van onjuistheid, als we deze Maanjaren zouden tellen alsof het maanden zijn'.¹²⁹ De plaatsing vlak vóór de Zondvloed is volgens Mercator dan ook logisch, aangezien dat een tijd moest zijn geweest waarin oorlog en haat welig tierde.¹³⁰

Jean de Serres, een eerder benoemde redacteur van Plato's werk, is het hier volledig mee eens in zijn commentaar op de *Critias*, waarin hij zegt dat het verhaal simpelweg een gebeurtenis is die vóór de Zondvloed heeft plaatsgevonden.¹³¹ Tevens keert de redenering terug in het werk van Zárate, Sarmiento de Gamboa en Gilbert.¹³² Het lijkt dus een eenvoudige oplossing te zijn geweest voor een probleem bij het overzetten naar de christelijke context.

Maar niet alle problemen waren zo gemakkelijk opgelost. De ontdekking van Amerika zorgde er namelijk nog steeds voor dat de oude driedeling van de wereld (Europa/Azië/Afrika), gevormd

¹²⁷ Arpachshad was één van de vijf zoons van Sem in de Bijbel, die twee jaar na de Zondvloed werd geboren. Zie Genesis 10:21.

¹²⁸ Ficino, *Argumentum in Critiam*, 148.

¹²⁹ Anna-Maria Hartmann, 'The strange antiquity of Francis Bacon's *New Atlantis*', *Renaissance Studies* 29:3 (2014), 375-393, alhier 385-386; Mercator, *Chronologia*, 5. "Quod porro tot milia annorum numerant, falsitatis argui non facile poterit, si Lunares annos hoc est menses numeremus, quos aliquando in vsu fuisse certum est"

¹³⁰ Ibidem, 5. "[...] circiter quo tempore, vt diluuiio proximo, non dubium est quin vti sceleratissimus, & omni impietati obnoxius fuit mundus, ita etiam horribilibus bellis exarserit, quorum cum longe maximum fuerit Athlanticum, credibile est hoc illo tempore accidisse, eiusque; solius memoriam post diluuium consuatum fuisse."

¹³¹ Videl-Naquet en Lloyd, 'Atlantis and the Nations', 311; Jean de Serres, *In Platonis Critiam Argumentum*, in: *Platonis opera quae extant omnia* (Genève, 1578), III: 105. "[...] quae quidem apparent, si cum simpliciter Mosaicae historiae veritate conferantur, ex cuius regula omnis haec narratio expendenda est. Testatur sacrae illius historiae veritas, ante vniuersum illud diuuium quo absorptum est genus humanum, Noaeo cum familia excepto [...]"

¹³² Zárate, *Historia del descubrimiento*, p. 23 in genoemde editie ("Plato's computation of nine thousand years is no argument that it is a fable; for according to Eudoxus these were not solar but lunar years, reckoned by the Egyptian calendar. The time was therefore nine thousand months or seven hundred and fifty years."); Sarmiento de Gamboa, *Historia de los Incas* ("From this period until the time when the Atlantics had put a blockade over the Athenians 9000 lunar years had passed which, referred to solar years, make 869."); Gilbert, *Discourse of a Discoverie* ("The same calamity hapned unto this Isle of Atlantis 600 yeres before Plato his time, which some of the people of the southeast parts of the world accompted as 9000. Yeres: for the manner then was to recone the moone, her Period of the Zodiak for a yere, which is our usuall moneth, depending a Luminari minore.")

door de drie zonen van Noach, niet meer klopte.¹³³ Guillaume Postel (1510-1581), een Franse kosmograaf, bedacht hier toch een oplossing op. Jafet, de zoon die de Europeanen (en heidenen) had voortgebracht, zou de hoogste berg in Gallië beklommen hebben, vanwaar hij de Nieuwe Wereld kon zien. Hij stuurde een aantal afstammelingen naar het land toe en zie daar, de Nieuwe Wereld behoorde ook tot het terrein van Jafet.¹³⁴ Bovendien waren de afgezanten ook zo netjes het land te noemen naar Jafet, die zichzelf volgens Postel ‘Atlantis’ noemde, als verbastering van *Italli* (via *Hattali* en *Attali*).¹³⁵ Extra aantrekkelijk maakte dit idee voor Postel dat volgens hem de Fransen afstamden van Gomer, een van de zonen van Jafet. Zoals Oviedo dit deed voor Spanje en Dee voor Engeland, zo maakte Postel dus via mythologie een aanspraak op gebieden in de Nieuwe Wereld voor Frankrijk.¹³⁶ Johannes Goropius Becanus (1519-1573), een pro-Spaanse Vlaming, gebruikte Postels argument echter tegen hem in 1580, toen hij beweerde dat via de lijn van Tarsis, een andere zoon van Jafet, en het concept van primogenituur Spanje juist het gebied was dat recht had op Atlantis en de Nieuwe Wereld.¹³⁷ De christelijke context werd dus niet alleen gebruikt om Atlantis te verklaren, maar Atlantis werd ook ingezet om de christelijke context te verklaren.

Tot slot is er een enkele keer een verwijzing naar Atlantis die weinig met zowel het christelijke discours als het Amerika-discours te maken lijkt te hebben. Justus Lipsius (1547-1606), een Vlaming die alle oproer rondom de Tachtigjarige Oorlog maar niets vond en vanwege de stabiliteit liever bij Spanje bleef, schreef een boek over standvastigheid: *De Constantia* (1584). Ironisch genoeg betreft zijn passage over Atlantis, die een echo lijkt te zijn van die van Plinius, een voorbeeld van veranderlijkheid van de aarde door de vier elementen, in dit geval water.¹³⁸ De dialoog was echter wel zeer bekend, niet alleen in het Latijn, maar ook in verschillende

¹³³ Lupieri, *In the Name of God*, 29-32.

¹³⁴ Cook, ‘Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis’, 37; Guillaume Postel, *Cosmographicae disciplinae compendium* (Basileae, 1561), 57. “[...] occiduam partem: ubi palàm Iapeti, Attali siue Itali siue Atlantis nomoen est professus: & ne unquam in urbis euersione periret, uoluit non urbi aut rei corruptioni obnoxiae imponi memoriam: sed Monti altissimo, celeberrimoque, & omnium quotquot sub caelo sunt amaenissimo ditissimóque nomen suum Atlanticum imponi, eo quòd ibi Astronomicae disciplinae multos alumnos reliquit.”

¹³⁵ Cook, ‘Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis’, 37.

¹³⁶ Lupieri, *In the Name of God*, 39-40.

¹³⁷ Videl-Naquet en Lloyd, ‘Atlantis and the Nations’, 313; Johannes Goropius Becanus, *Hispanica*, in *Opera hactenus in lucem non edita* (Antwerpen, 1580), 105-158. Voor andere speculaties van Goropius Becanus over Atlantis, zie: Johannes Goropius Becanus, *Origines Antwerpianae* en *Opera*, vert. en inleiding door Nico de Glas, *Van Adam tot Antwerpen: Een bloemlezing uit de Origines Antwerpianae en de Opera van Johannes Goropius Becanus* (Hilversum, 2014), 177-178. De *Origines Antwerpianae* is een werk waarin Goropius Becanus de enigszins bizarre theorie voorstelt dat het Antwerps dialect de enige restant is van de oertaal zoals die in Babylon gesproken zou zijn.

¹³⁸ Justus Lipsius, *De constantia liber unus* (Antwerpen, 1591), 38. “Diluuies maris subita inundatioque, quot terras imminuit, aut absorpsit? Olim magnam illam Atlantidem insulam (nec enim meo animo fabulo est) postea Helicen, Buren: & ne ad vetera aut remota eamus, apud nos Belgas, patrum aeuo, duas insulas cum opidis virisque.” Een 16de-eeuwse Nederlandse vertaling, geciteerd uit onderstaande editie, p. 46: “Hoe menige landen heeft den haestigen overvloed der Zee oft vermindert oft inghesloecht? Hier voortijts dat groot landt Atlantis (want ick en houts voor gheen fable), daer nae t’lant van Helice, Bure ende Aegira. Ende om van outs en verre gheen exempelen te halen, by tijde van onse ouders sijnder oock twee in dese Nederlanden vergaen met de steden ende menschen.”

volkstalen.¹³⁹ Zo blijkt dat Atlantis, zij het niet vaak, ook buiten het Amerika-discours werd behandeld.

Besluit

Het is duidelijk dat Atlantis, ook al waren de Spanjaarden niet meer bijster enthousiast over het eiland, een lang en voorspoedig Nachleben is gaan leiden in de zestiende eeuw. Naast Spaanse verwijzingen wordt er geschreven over het eiland in Italië, Engeland, Frankrijk en de Lage Landen. De connectie met Amerika stond nu zo goed als vast, maar dat weerhield auteurs er niet van creatief om te gaan met de mythe van Plato om zo hun eigen betoog te staven, met name als het ging om het rechtvaardigen van koloniale claims op de nieuw ontdekte gebieden. Dankzij de Spanjaarden is de bloem van Atlantis na vele eeuwen weer opgemerkt, waarna de rest van Europa besloot dat er nog wel een mooi plekje in de tuin beschikbaar was, vol zon en voedzaam water.

---

¹³⁹ Justus Lipsius, *Twee boecken vande stantvasticheyt*, vert. J. Mourentorf, intr. H. van Crombruggen (Antwerpen, 1948), v. De dialoog werd vertaald in het Nederlands (1584), Frans (1584), Engels (1594), Duits (1599), Pools (1600), Spaans (1616) en Italiaans (1621).

Conclusie

De bloemlezing van Bacon

Nu we al dit hebben doorgenomen, kunnen we begrijpen in welke traditie Bacon staat door te zeggen dat Atlantis tegenwoordig het Amerikaanse vasteland is. Bacon was overduidelijk op de hoogte van theorieën en speculaties over het eiland, waar in de Oudheid al twijfel en debat over had bestaan. Had het eiland echt bestaan, of was dit weer een van Plato's allegorische riedeltjes – of allebei? Plato-commentatoren kwamen er niet over uit, en tot op de dag van vandaag bestaan deze twee kampen, hoewel de wetenschappelijke wereld er vrijwel geheel van overtuigd is dat er geen tastbare waarheid in het verhaal te vinden is.

In de Middeleeuwen lijkt er weinig aandacht te zijn geweest voor de Atlantis-mythe. Plato stond minder bekend als auteur van een aanzienlijk oeuvre en zijn *Timaeus* was minder toegankelijk, en slechts gedeeltelijk vertaald in het Latijn. De *Critias* was daarbij helemaal niet beschikbaar. Commentaren op de *Timaeus* lijken niet erg onder de indruk te zijn geweest van het verhaal en richtten zich vooral op het metafysische gedeelte van het werk. Het is dan ook pas als Marsilio Ficino's editie verschijnt in 1484 en mensen zowel de *Timaeus* als de *Critias* in het Latijn konden gaan lezen, dat we voor het eerst een duidelijke terugkeer zien. Ficino's eigen opvattingen over Atlantis leken erg op die van de antieken; dat wil zeggen, hij nam geen duidelijk standpunt in. Maar het niet ontkennen van het bestaan van Atlantis zou voor zijn lezers meer dan voldoende reden zijn om aan te nemen dat het wel degelijk had bestaan – of nog steeds bestond.

Een tweede gebeurtenis zou het lot van Atlantis voorgoed veranderen: de ontdekking van de Nieuwe Wereld. Toen de verwarring van vlak na Columbus' tocht in de jaren 1510 en 1520 langzamerhand verdween, kon men na gaan denken over de implicaties van de Nieuwe Wereld op de bestaande. Vanaf 1530 leidde dit tot theorieën die stelden dat Plato met zijn Atlantis eigenlijk die nieuw ontdekte gebieden had bedoeld. De Italianen speculeerden er het eerst over, maar het waren de Spaanse kroniekschrijvers die het idee van Atlantis als de Nieuwe Wereld door heel Europa verspreidden, met name Gómara en Zárata. Hierdoor lukte het Atlantis zich in het collectieve geheugen van geleerden door heel Europa te nestelen, zelfs toen na de veranderende koers van Filips II ten opzichte van zijn vader Atlantis in Spaanse kronieken iets bespottelijks werd. Ook na 1570 speculeerde Europa door, vooral in Engeland, en Atlantis werd ingezet om aanspraak op gebieden in de Nieuwe Wereld te verklaren. De mythe werd aangepast aan een christelijk kader, en de mythe werd gebruikt om het christelijk kader aan te passen.

Toen Bacon in de jaren 1620 zijn *New Atlantis* schreef, moet hij op de hoogte zijn geweest van ten minste een paar van deze verwijzingen. Het feit dat hij de globale mythe van Atlantis kende,

maakt dat het niet onwaarschijnlijk is dat hij Plato's *Timaeus* en/of *Critias* heeft gelezen.¹⁴⁰ Ook verwijst hij zowel naar het Amerika-discours als naar het idee dat Atlantis vóór de Zondvloed ten onder is gegaan door een andere, kleinere vloed.¹⁴¹ In Bacons werk culminereren dus een groot aantal zaken die in deze scriptie zijn besproken.

Het is onmiskenbaar dat Bacon *New Atlantis* heeft gezorgd voor een verdere verspreiding van het idee van Atlantis, al is het maar door de titel alleen. Bacon staat midden in de traditie, maar overstijgt hem ook door zijn grote populariteit an sich.

Mij lijkt het dus toepasselijk om Bacon in het viertal op te nemen van de meest invloedrijke personen op het verhaal van Atlantis, naast Plato, Ficino en Columbus (om de ontdekking van Amerika maar even te belichamen). Plato bedacht de bloem van Atlantis. Ficino zaaide het eerste zaadje en toonde dat aan anderen. Columbus zorgde voor de verspreiding van de bloem door heel Europa. En wat was Bacons verdienste? Bacon verzamelde de mooiste exemplaren, voegde ze samen en gaf er een bloemlezing over, zodat Atlantis nooit meer uit het collectieve geheugen van de Europeanen – en misschien zelfs van de wereld – zou verdwijnen.

---

¹⁴⁰ Tom van Malssen beweerde in 1982 dat Bacon waarschijnlijk gebruik heeft gemaakt van de *Critias*-vertaling door Jean de Serres uit 1578. Zie: Tom van Malssen, *The political philosophy of Francis Bacon: on the unity of knowledge* (Albany (New York), 1982), 301, voetnoot 7. Zijn argumentatie lijkt er echter te berusten op het feit dat Jean de Serres voor de *Critias* de titel 'Critias, Siue, Atlanticus' gebruikte. Dit hoeft echter niet te betekenen dat Bacon de Serres heeft gebruikt als bron, aangezien Ficino precies dezelfde titel voor het stuk gebruikt. Zie voetnoot 32. Bovendien verklaart dit niet hoe Bacon afwist van de Amerika-theorie, aangezien deze door de Serres niet genoemd wordt.

¹⁴¹ Bacon, *New Atlantis*, 52-54. Zie opmerkingen als: "[...] and the great Atlantis, (that you call America)" en "for that there was so much time between the universal flood and their particular inundation."

Bibliografie

Primaire bronnen

- Acosta, José de, *Historia natural y moral de las Indias*, vert. Frances Lopez-Morillas, red. Jane Mangan, in: *The Natural and Moral History of the Indies* (Durham, 2002).
- Bacon, Francis, *New Atlantis*, red. Jerry Weinberger, in: *New Atlantis and The Great Instauration* (Wheeling (Illinois), 1980, herziene versie 1989).
- Battista Ramusio, Giovanni, *Terzo Volume: Delle Navigazioni e Viaggi* (Venetië, 1565).
- Benzoni, Girolamo, *La Storia del mondo nuova*, red. W.H. Smyth, in: *History of the New World* (New York, 1970).
- Bernard van Chartres, *Glosae super Platonem* Boek 1, red. en introductie door Paul Edward Dutton, in: *The Glosae super Platonem of Bernard of Chartres*, Studies and texts 107 (Pontifical Institute of Medieval Studies) (Toronto, 1991).
- Campanella, Tommaso, *Epilogo Magno*, red. Carmelo Ottaviano, in: *Epilogo magno (Fisiologica italiana): Testo italiano inedito, con le varianti dei codici e delle edizioni latine*, Reale Accademia d'Italia. Studi e documenti Vol. 10 (Rome, 1939).
- Casas, Bartolomé de las, *Historia de las Indias* Volume 1 (Madrid, 1875).
- Casas, Bartolomé de las, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, vert. Bill M. Donovan, *The devastation of the Indies: a brief account* (New York, 1974).
- Cervantes de Salazar, Francisco, *Crónica de la Nueva España*, red. Mario Eskenazi, *Crónica de la Nueva España I* (Barcelona, 2017).
- Dee, John, *Brytanici Imperii Limites*, vert. K. MacMillan & J. Abeles, in: *The limits of the British Empire* (Westport, 2004).
- Ficino, Marsilio, *Critias vel Atlanticus Marsilii Ficini Argumentum*, in: *Platonis omnia quae extant opera* (Leiden, 1557).
- Ficino, Marsilio, *Argumentum in Critiam*, vert. Arthur Farnwell, *Gardens of philosophy: Ficino on Plato* (Londen, 2006).
- Ficino, Marsilio, *Compendium in Timaeum*, vert. Arthur Farnwell, *All Things Natural: Ficino on Plato's Timaeus* (Londen, 2010).
- Frascatoro, Girolamo, *Syphilidis sive morbus Gallicus Liber tertius*, vert. Solomon Claiborne Martin, in: *Hieronymus Fracastor's Syphilis, from the original Latin; a translation in prose of Fracastor's immortal poem* (St. Louis, 1911).
- García, Gregorio, *Origen de los indios del Nuevo Mundo e Indias Occidentales*, red. Carlos Baciero, in: *Origen de los Indios del Nuevo Mundo e Indias Occidentales*, Corpus Hispanorum de pace: Segunda serie, Vol. 13 (Madrid, 2005).
- Garimberto, Hieronimo, *Problemi Naturali e Morali* Probleem 70 (Rome, 1550).
- Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Volume XII: America. Part 1, red. Edmund Goldsmid, in: *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* (Edinburgh, 1885).
- Herrera y Tordesillas, Antonio de, *Historia general de los hechos de los castellanos en las Islas y Tierra Firme del Mar Océano* (Madrid, 1726).
- Honorius Augustodunensis, *Imago mundi*, red. Valerie I.J. Flint (Parijs, 1983), online beschikbaar gesteld door Hans Zimmerman (2000), <12koerbe.de/arche/imago.htm> [laatst geraadpleegd 14-06-2017].
- Honorius Augustodunensis, *Commentarius in Timaeum Platonis Auctore*, red. Jacques-Paul Migne, in: *Patrologia Cursus Completus, Series Latina* 172 (Parijs, 1895).

- Johannes Goropius Becanus, *Hispanica*, in *Opera hactenus in lucem non edita* (Antwerpen, 1580).
- Johannes Goropius Becanus, *Origines Antwerpianae* en *Opera*, vert. en inleiding door Nico de Glas, *Van Adam tot Antwerpen: Een bloemlezing uit de Origines Antwerpianae en de Opera van Johannes Goropius Becanus* (Hilversum, 2014).
- Johannes Meursius, *Chalcidii V.C. Timaeus De Platonis Translatus. Item Ejusdem in eundem Commentarius* (Leiden, 1617).
- Justus Lipsius, *De constantia liber unus* (Antwerpen, 1591).
- Justus Lipsius, *Twee boecken vande stantvasticheyt*, vert. J. Mourentorf, inleiding en aantekeningen door H. van Crombruggen (Antwerpen, 1948).
- López de Gómara, Francisco, *Historia general de las Indias*, red. en introductie door Jorge Gurria Lacroix, in: *Historia General de las Indias / Francisco López de Gómara; prólogo y cronología Jorge Gurria Lacroix* (Caracas, 1979).
- López de Velasco, Juan, *Geografía y descripción universal de las Indias*, red. Justo Zaragoza (Madrid, 1894).
- Martínez, Enrico, *Repertorio de los tiempos, y historia natural desta Nueva España* (Mexico, 1606).
- Mercator, Gerhard, *Nova et Aucta Orbis Terrae Descriptio ad Usus Navigantium Emendate Accommodata* (Basel, 1569). Vertaling: ‘Text and Translation of the Legends of the Original Chart of the World by Gerhard Mercator, issued in 1569’, *Hydrographic Review* 9 (1932), 7-45.
- Mercator, Gerhard, *Chronologia, Hoc Est Temporum Demonstratio Exactissima, Ab Initio Mvndi, Vsqve Ad Annvm Domini M.D.LXVIII. Ex Eclipsibvs Et Observationibvs Astronomicis omnium temporum... concinnata* (Keulen, 1569).
- Mercator, Gerhard, *Historia Mundi* (Antwerpen, 1587).
- Montaigne, Michel de, *Des cannibales*, vert. Charles Cotton, red. William Carew Hazlitt, in: *Essays of Michel de Montaigne* (Londen, 1877).
- Oviedo y Valdés, Gonzalo Fernández, *Historia general y natural de las Indias Occidentales*, red. José Amador de los Rios (Madrid, 1851).
- Petrus Albinus, *A Treatise of Foreign Languages and Unknown Islands*, vert. Edmund Goldsmid, in: *On the origin of the native races of America: a dissertation / by Hugo Grotius. A treatise of foreign languages and unknown islands / by Peter Albinus: translated from the original Latin, and enriched with biographical notes and illustrations by Edmund Goldsmid* (Edinburgh, 1884).
- Plato, *Critias*, vert. Desmond Lee, herzien en intr. door Thomas Kjeller Johansen, in: *Plato: Timaeus and Critias*, Penguin Classics (New York, 2008).
- Plato, *Timaeus*, vert. Desmond Lee, herzien en intr. door Thomas Kjeller Johansen, in: *Plato: Timaeus and Critias*, Penguin Classics (New York, 2008).
- Plinius de Oudere, *Natural History* Boek II XCII (2.92), vert. Harris Rackham, in: *Natural history / with an English translation by H. Rackham* Vol. 1 (Londen, 1938-1963), 334-337.
- Postel, Guillaume, *Cosmographicae disciplinae compendium* (Basileae, 1561).
- Proclus, *Commentary on the Timaeus*, red. en vert. Harold Tarrant, *Proclus' Commentary on Plato's Timaeus, Volume 1, Book 1: Proclus on the Socratic State and Atlantis* (Cambridge, 2007).

- Sarmiento de Gamboa, Pedro, *Historia de los Incas*, vert. en met een introductie door Clements Markham, in: *History of the Incas*, Council of the Hakluyt Society Series II Vol. 22 (New York, 1907; herdruk 1967).
- Serres, Jean de, *In Platonis Critiam Argumentum*, in: *Platonis opera quae extant omnia* (Genève, 1578), III: 105.
- Strabo, *Geographica*, vert. Horace L. Jones, 8 dln. (Harvard, 1917-1932).
- Zárate, Agustín de, *Historia del descubrimiento y conquista de la provincia del Perú*, red. J.M. Cohen, in: *The discovery and conquest of Peru; a translation of Books I to IV of Agustín de Zárate's history of these events* (Baltimore, 1968).

Secundaire literatuur

- Bietenholz, Peter G., *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age* (Leiden, 1994).
- Byrd Simpson, Lesley, *Cortés: The Life of the Conqueror by His Secretary* (Berkeley (Californië), 1964).
- Byrne, Susan, *Ficino in Spain* (Toronto, 2015).
- Cameron, Alan, 'Crantor and Posidonius on Atlantis', *The Classical Quarterly, New Series*, 33:1 (1983), 81-91.
- Cassidy, Vincent H., *The sea around them: the Atlantic Ocean, A.D. 1250* (Baton Rouge (Louisiana), 1968).
- Clough, Cecil H., 'The New World and the Italian Renaissance', in: David B. Quinn, Cecil H. Clough & P.E.H. Hair, *The European Outthrust and encounter: the first phase c. 1400-c. 1700: essays in tribute to David Beers Quinn on his 85th birthday* (Liverpool, 1994), 291-328.
- Cook, Harold J., 'Ancient Wisdom, the Golden Age, and Atlantis: The New World in Sixteenth-century Cosmography', *Terrae incognitae* 10 (1978), 25-43.
- Crouse, Robert D., 'A Twelfth-Century Augustinian: Honorius Augustodunensis', *Studia ephemeridis "Augustiniana"* 26 (1987), 167-177.
- Curran, Brian A., 'The Renaissance Afterlife of Ancient Egypt (1400-1650)', in: Peter Ucko en Timothy Champion (red.), *The Wisdom of Egypt: changing visions through the ages* (Londen, 2003), 101-132.
- Dannenfeldt, Karl H., 'Egypt and Egyptian Antiquities in the Renaissance', *Studies in the Renaissance* 6 (1959), 7-27.
- Dutton, Paul E., 'Medieval approaches to Calcidius', in: Gretchen J. Reydam-Schils (red.), *Plato's Timaeus as Cultural Icon* (Notre Dame, 2003), 183-205.
- Elliott, John H., *The Old World and the New, 1492-1650* (Cambridge, 1970).
- Elliott, John H., 'Renaissance Europe and America: A Blunted Impact?', in: Michael J.B. Allen (red.), *First Images of America: The Impact of the New World on the Old*, 2 dln. (Londen; Berkeley, 1976), I: 11-26.
- Forsyth, Phyllis Young, *Atlantis: the making of myth* (Montreal; Londen, 1980).
- Gaffarel, Paul, *Etude sur les rapports d'Amerique et de l'ancien continent avant Christophe Colomb* (Parijs, 1869).
- Garrigues, Marie-Odile, 'Utrum Honorius ubique sit totus?', *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft* 35 (1983), 31-64.
- Gliozzi, Giuliani, *Adamo e il nuovo mondo: La nascita dell'antropologia come ideologia coloniale. Dalle genealogie bibliche alle teorie razziali, 1500-1700* (Florence, 1977).

- Godwin, Jocelyn, *Atlantis and the cycles of time: prophecies, traditions and occult revelations* (Toronto, 2011).
- Green, Thomas, 'John Dee, King Arthur, and the Conquest of the Arctic', *The Heroic Age: A Journal of Early Medieval Northwestern Europe* 15 (2012), online beschikbaar op: <http://www.heroicage.org/issues/15/green.php#dee2004> [laatst geraadpleegd 14-06-2017].
- Hampe Martínez, Teodoro, 'Agustín de Zárate, Contador y Cronista Indiano (Estudio Biográfico)', *Mélanges de la Casa de Velázquez* 27:2 (1991), 129-154.
- Hankins, James, *Plato in the Italian Renaissance*, 2 dln (Leiden; New York; Kopenhagen; Keulen, 1990).
- Hankins, James, 'Cosimo de' Medici and the 'Platonic Academy'', *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 53 (1990), 144-162.
- Hankins, James, 'The study of the *Timaeus* in early Renaissance Italy', in: Anthony Grafton & Nancy G. Siraisi, *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe* (Cambridge (Massachusetts), 1999), 77-120.
- Hartmann, Anna-Maria, 'The strange antiquity of Francis Bacon's *New Atlantis*', *Renaissance Studies* 29:3 (2014), 375-393.
- Headley, John M., 'The Sixteenth-Century Venetian Celebration of the Earth's Total Habitability: The Issue of the Fully Habitable World for Renaissance Europe', *Journal of World History* 8:1 (1997), 1-27.
- Huddleston, Lee E., *Origins of the American Indians: European Concepts 1492-1729* (Austin, 1967).
- Jayne, Sears, 'Ficino and the Platonism of the English Renaissance', *Comparative Literature* 4:3 (1952), 214-238.
- Jayne, Sears, *Plato in Renaissance England* (Providence (Rhode Island), 1995).
- Johansen, Thomas K., *Plato's Natural Philosophy: A Study of the Timaeus-Critias* (Cambridge, 2004).
- Kretschmer, Konrad, *Die Entdeckung Amerikas in ihrer Bedeutung für die Geschichte des Weltbildes* (Berlijn, 1892).
- Lemoine, Michel, 'La Timée Latin en dehors de Calcidius', in: Alain de Libera (red.), *Langages et philosophie: hommage à Jean Jolivet* (Parijs, 1997), 63-78.
- Levin, Harry, *The myth of the golden age in the Renaissance* (New York, 1969).
- Lévy, Carlos, 'Cicero and the Timaeus', in: Gretchen J. Reydam-Schils (red.), *Plato's Timaeus as Cultural Icon* (Notre Dame, 2003), 95-110.
- Lupieri, Edmondo, *In the Name of God: The Making of Global Christianity*, vert. Giovanna Lammers (Cambridge (Michigan), 2011).
- MacCormack, Sabine, *On the Wings of Time: Rome, the Incas, Spain and Peru* (Princeton (New Jersey), 2007).
- MacMillan, Ken, 'John Dee's "Brytanici Imperii Limites"', *Huntington Library Quarterly* 64:1/2 (2001), 151-159.
- Malsen, Tom van, *The political philosophy of Francis Bacon: on the unity of knowledge* (Albany (New York), 1982).
- Olszaniec, Włodzimierz, 'Leonardo Bruni, Marsilio Ficino, and Their Conjectures in Plato's Writings', *Memoirs of the American Academy in Rome* 49 (2004), 153-170.
- Ostenfeld-Suske, Kira von, 'Writing Official History in Spain: History and Politics, c.1474-1600', in: José Rabasa et al., *The Oxford History of Historical Writing, Volume 3: 1400-1800* (New York, 2012), 428-448.

- Ostenfeld-Suske, Kira von, ‘A New History for a ‘New World’: The First One Hundred Years of Hispanic New World Historical Writing’, in: José Rabasa et al., *The Oxford History of Historical Writing, Volume 3: 1400-1800* (New York, 2012), 556-575.
- Pagden, Anthony, ‘The impact of the new world on the old’: the history of an idea’, *Renaissance and Modern Studies* 30:1 (1986), 1-11.
- Portuondo, María M., *Secret Science: Spanish Cosmography and the New World* (Chicago, 2009).
- Probasco, Nate, ‘Cartography as a Tool of Colonization: Sir Humphrey Gilbert’s 1583 Voyage to North America’, *Renaissance Quarterly* 67:2 (2014), 425-472.
- Rigolot, François, ‘Friendship and Voluntary Servitude: Plato, Ficino and Montaigne’, *Texas Studies in Literature and Language* 47:4 (2005), 326-344.
- Romm, James, ‘New World and “novos orbes”’: Seneca in the Renaissance Debate over Ancient Knowledge of the Americas’, in: Wolfgang Haase & Meyer Reinhold (red.), *The Classical Tradition and the Americas*, 2 dln. (Berlijn, 1993-1994), I: 77-116.
- Ruan, Felipe E., ‘Prudent Deferment: Cosmographer-Chronicler Juan Lopéz de Velasco and the Historiography of the Indies’, *The Americas* 74:1 (2017), 27-55.
- Sanchez, Jean-Pierre, ‘Myths and Legends in the Old World and European Expansionism on the American Continent’, in: Wolfgang Haase & Meyer Reinhold (red.), *The Classical tradition and the Americas: European images of the Americas and the classical tradition*, 2 dln (Berlijn, 1993-1994), I: 189-240.
- Somfai, Anna, ‘The Eleventh-Century Shift in the Reception of Plato’s “Timaeus” and Calcidius’s “Commentary”’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 65 (2002), 1-21.
- Sprague de Camp, Lyon, *Lost continents: the Atlantis theme in history, science and literature* (New York, 1970).
- Tampa, Mircea, et al., ‘Brief History of Syphilis’, *Journal of Medicine and Life* 7:1 (2014), 4-10.
- Tarrant, Harold, ‘Atlantis: Myths, Ancient and Modern’, *The European Legacy* 12:2 (2007), 159-172.
- Taylor, Eve G.R., ‘A letter dated 1577 from Mercator to John Dee’, *Imago Mundi* 13 (1956), 56-68.
- Tillinghast, William H., ‘The Geographical Knowledge of the Ancients Considered in Relation to the Discovery of America’, in: Justin Winsor (red.), *Narrative and Critical History of America Vol. 1* (Cambridge (Massachusetts), 1889), 1-58.
- Vanhaelen, Maurice, ‘“Cose di Platone fatte Toscane”: Language and Ideology in Two Vernacular Editions of Plato Printed by Francesco Priscianese’, *The Modern Language Review* 107:4 (2012), 1082-1100.
- Vidal-Naquet, Pierre, & Janet Lloyd, ‘Atlantis and the Nations’, *Critical Inquiry* 18:2 (1992), 300-326.
- Vidal-Naquet, Pierre, ‘Le retour des Atlantes’, in: Idem, *L’Atlantide, petite histoire d’un mythe platonicien* (Parijs, 2005), 65-82.
- Yates, Frances A., *Astraea: The Imperial Theme in the Sixteenth Century* (Londen, 1975).

Appendix

Voetnoot 24 (Bernard van Chartres)

Latijnse origineel

Ex Atlantico mari, id est ex insula cui imminent Atlas et Calpe, qui duo montes prius iungebantur, sed fretum oceani eos interrumpens mare Mediterraneum fecit, quod Hispanos dirimit ab Africa. Atlas in fine sedet Africae super oceanum. Calpe ex altera parte in Hispania. Et dicuntur Gades Herculis, quia ibi posuit aereas columnas in signum. Sciendum quod illa magna insula tota erat in mari, ex omni parte circumfluente oceano, et huic magnae aliae adiacebant parvae insulae. In defectu, id est in fine, quarum erat quoddam fretum, id est aestus et ingressus oceani, ubi facit Mediterraneum, et ubi est *initium terrae continentis*, id est solidae, hoc est ubi primo inuenitur portus ab illis qui insulis egrediuntur. Et ita illis de magna insula *patebat commeatus*, id est transitus, ad alias gentes, eundo per alias insulas usque ad illam extremam, cui erat terra contigua, et quae *uero mari*, id est oceano, erat uicina. *Quippe*. Vere mare illud habet insulam in introitu, quia *hoc fretum*, ens *intra os* (id est Herculis) *diuiditur a continenti*, id est a terra contigua illi insulae, uel a solido mari, *angusto litore*, id est perangustum litus. *At uero*. Quasi: istud fretum est quoddam falsum mare, at oceanus est *uerum mare*.

Vertaling

Uit de Atlantische zee, dat wil zeggen uit het eiland waarboven Atlas en Calpe uitsteken, twee bergen die eerder werden verbonden, maar de Middellandse Zee heeft hen tot een zeestraat gemaakt door hen te scheiden, wat het Spaanse gebied scheidt van Afrika. Atlas zetelt op de grens van Afrika boven de oceaan; Calpe vanuit het andere deel in Hispania. En dat wordt de Straat van Hercules genoemd, omdat hij daar bronzen pilaren ter indicatie heeft geplaatst. Men moet weten dat dat grote eiland geheel in de zee lag, terwijl de zee vanuit alle kanten omstroomde, en dat naast dit grote [eiland] andere, kleine eilanden lagen. Op hun zwakke plek, namelijk op de grens, waarvan een zekere zee-engte was, dat wil zeggen de branding en ingang van de zee, waar het de Middellandse maakt, en waar *het begin van het continentale land* is, dat wil zeggen het vasteland, dit is waar eerst de poort werd gevonden naar zij die uit dit eiland waren gekomen. En zo was de *vrije doorgang* voor hen uit het grote eiland *beschikbaar*, dat wil zeggen de doortocht naar andere volkeren, door door andere eilanden heen te gaan tot het verste uiteinde, dat aangrenzende aarde was, en waarvan de *ware zee*, dat wil zeggen de oceaan, het buurgebied is. *Inderdaad*. Waarlijk heeft deze zee een eiland bij de ingang, omdat *deze zeestraat*, die *tussen hen* (dat wil zeggen tussen de Hercules-pilaren) is, *wordt verdeeld door het vasteland*, dat wil zeggen door het land dat grenst aan dat eiland, of door de stevige zee, *het nauwe strand*, dat wil zeggen de zeer nauwe kust. *Maar toch waar*. Om zo te zeggen: die zeestraat daar is een soort van onechte zee, maar de oceaan is de *ware zee*.

Voetnoot 64 (Francisco Lopéz de Gómara)

Spaanse origineel

Así que podemos decir cómo las Indias son las islas y tierra firme de Platón, y no las Hespérides, ni Ofir y Tarsis, como muchos modernos dicen.

Vertaling

Daarom kunnen wij zeggen dat Indië de eilanden en de landmassa van Plato is, en niet de Hesperiden, noch Ofir of Tarsis, zoals vele modernen [moderne auteurs, red.] zeggen.

Voetnoot 78 (Gonzalo Fernández Oviedo y Valdés)

Spaanse origineel

[...] agora quiero yo decir lo que tengo creydo desto, é cómo á mi paresçer Chripstóbal Colom se movió, como sabio é docto é osado varon, á emprender una cosa como esta, de que tanta memoria dexó á los presentes é venideros; porque conosçio, y es verdad, que estas tierras estaban olvidadas.

Vertaling

[...] nu wil ik zeggen wat ik meen en denk hierover, en hoe het mij schijnt dat Christopher Columbus tot beweging is aangezet, wat een wijze en dappere man, om iets dergelijks als dit te ondernemen, iets dat zo'n grote herinnering heeft achtergelaten voor het heden en de toekomst; omdat hij wist, en dat is waar [en dat bleek inderdaad zo te zijn], dat deze landen vergeten waren.

Voetnoot 79 (Francisco Lopéz de Gómara)

Spaanse origineel

Quieren también otros, porque todo lo digamos, que Cristóbal Colón fuese buen latino y cosmógrafo, y que se movió a buscar la tierra de los antípodas, y la rica Cipango de Marco Polo, por haber leído a Platon en el *Timeo* y en el *Critias*, donde habla de la gran isla Atlante y de una tierra encubierta mayor que Asia y África; y a Aristóteles o Teofrasto, en el *Libro de maravillas*, que dice cómo ciertos mercaderes cartagineses, navegando del estrecho de Gibraltar hacia poniente y mediodía, hallaron, al cabo de muchos días, una granda isla despoblada, empero proveída y con ríos navegables; y que leyó algunos de los autores atrás por mi acotados. No era docto Cristóbal Colón, mas era bien entendido.

Vertaling

Anderen willen ook, omdat alles wat wij kunnen zeggen, dat Christopher Columbus goed was in Latijn en kosmografie, en dat hij tot beweging is aangezet door te zoeken naar het land van de Antipoden en het rijke Cipangu van Marco Polo [de naam die Polo geeft aan Japan, red.]; door het hebben gelezen van Plato in de *Timaeus* en in de *Critias*, waar hij spreekt over een groot Atlantisch eiland en een verborgen landmassa groter dan Azië en Afrika; en [het hebben gelezen van] Aristoteles of Theophastrus, in *Il Milione* [door Marco Polo, red.], die zegt hoe zekere Carthaagse handelaren, door de Straat van Gibraltar door te zeilen in de richting van het westen en het zuiden, aan het eind van vele dagen een groot onbewoond eiland vonden, dat desondanks vruchtbaar en door rivieren te navigeren was; en [we kunnen zeggen] dat hij sommige andere door mij beschreven schrijvers heeft gelezen. Christopher Columbus was niet geleerd, maar hij was goed belezen.

Voetnoot 84 (Gregorio García)

Spaanse origineel

[...] y es que en la Nueva España en lengua mexicana el agua tiene este nombre *atl*, el cual vocablo, ya que no sea con todas las letras que tiene de la isla Atlantis [...] A los dioses del agua, que eran tres, llamaban los mismos mexicanos Ttaloc, Matlacuye y Xhiqucatl. [...] muchos vocablos y términos que tienen estas dos letras *tl*, muda y líquida, de las cuales referiré aquí algunos. *Tlatelloli*, *Tlatellulco*, *Tlascalá*, *Tenoxitlan* y *Anguitlam*, *Nuchiztlan*, *Cuitlavaca*, *Etla*, *Tlacaccllel*, *Izcoatl*, y otros muchísimos que nunca acabaríamos de contarlos.

Vertaling

[...] en in Nieuw-Spanje, in de Mexicaanse taal, heeft water deze naam: *atl*, waarvan het woord, omdat het niet alle letters zijn, die heeft van het eiland Atlantis [...] En de goden van het water, dat waren er drie, noemen de Mexicanen zelf Ttaloc, Matlacuye en Xhiqucatl. [...] vele woorden en termen die deze twee letters, *tl*, hebben, stil of vloeibaar, waarvan ik er enkele hier zal benoemen.

Tlatelloli, Tlatellulco, Tlascalala, Tenoxitlan y Anguitlam, Nuchiztlan, Cuitlavaca, Eitla, Tlacaccllel, Izcoatl, en zo veel anderen dat we nooit op zouden houden met tellen.

Voetnoot 89 (Juan Lopéz de Velasco)

Spaanse origineel

Y aunque algunos tienen por cierto lo que escribe Platón en el *Timeo*, que el mar Atlántico, que es el golfo de las Yeguas hasta las Canarias y de allí adelante al occidente para las Indias, fue tierra firme más grande y espaciosa que es África y Europa, y que se vino á hundir toda en la mar, y que de allí quedaron pobladas las Indias; no se tiene por historia auténtica, ni consta que Platón en el dicho diálogo quiere que lo sea, ni tampoco cuadra á la orden y constitución del Universo, que una tan grande parte de él pereciese y se viniese á anegar.

Vertaling

En hoewel sommigen voor waar nemen wat Plato in zijn *Timaeus* beschrijft – dat de Atlantische Oceaan, die de Golf van Yeguas richting de Canarische Eilanden en van daaruit westelijk richting Indië is, een landmassa was die groter en ruimer was dan Afrika en Europa [bij elkaar] is, en dat het is gezonken in de zee, en dat van daaruit Indië bevolkt werd – vat ik dit niet op als een waar verhaal, noch lijkt het me dat Plato in die dialoog wil dat het zo zou zijn, noch is het logisch voor de orde en samenstelling van het Universum, dat een zo groot deel ervan ten onder ging en onder water verdween.

Voetnoot 92 (Antonio de Herrera y Tordesillas)

Spaanse origineel

[...] i asi, los que no quieren darle la gloria, que merece, arguyen con el *Timeo* de Platon, [...] De nada de los sobredicho se ha de hacer fundamento [...]

Vertaling

[...] en dus pleiten zij die dit niet de glorie willen geven die het verdient voor de *Timaeus* van Plato, [...] Van niets van het bovenstaande is het fundament opgebouwd [...]

Voetnoot 96 (Enrico Martínez)

Spaanse origineel

[...] mayormente Leones, Tigres, Lobos y otros animales damnosos, tan poco se puede presumir que passasen aca por el ayre, o nadando, respecto de la grandeza de los golfos, pues entender que ayan venido aca por Isla Atlantica que Platon en el *Timeo* [...] el que fuere un poco versado en la Cosmografia, considerando la forma, grandeza y posicion del Mundo, y la proporcion de sus partes, bien vera aver lo dicho el Filosofo a otro sin [...]

Vertaling

[...] vooral Leeuwen, Tijgers, Wolven en andere vervloekte beesten, zo weinig kan men aannemen die daarheen zouden zijn verplaatst door de lucht, of door te zwemmen, rekening houdend met de grootte van de golven, dus het begrijpen dat zij daar zijn gekomen door het eiland Atlantis dat Plato in de *Timaeus* [...] diegene die een beetje bekend is met Kosmografie, rekening houdend met de vorm, grootte en positie van de Aarde, en de proportie van haar delen, is van mening dat de Filosoof ergens anders naar verwijst.

Voetnoot 108 (Tommaso Campanella)

Italiaanse origineel

Gli huomini selvaggi nacquero da civili, e quei del Mondo Novo passaro da Gronlandia in Estosilant e dal Ciappone a Quivira; et era da Maroco al Brassil passaggio per l'Isola Atlantica sommersa nel diluvio, come dice Platone, nell'Atlantico.

Vertaling

De primitieve mensen van de beschaving zijn geboren, en zij die zich van de Nieuwe Wereld hebben verplaatst naar Groenland via Estotiland en naar Japan via Quivira; en er was van Marokko tot Brazilië een passage door het eiland Atlantis dat is gezonken in de vloed, zoals Plato zegt, in de Atlantische Oceaan [of: in de *Atlanticus/Critias*].

Voetnoot 129 en 130 (Gerhard Mercator)

Latijnse origineel

Quod porro tot milia annorum numerant, falsitatis argui non facile poterit, si Lunares annos hoc est menses numeremus, quos aliquando in vsu fuisse certum est, quales si a diluuiio in anteriora sumamus, posterioribus qua hic sunt quantitate definitis, terminabuntur 9000. annorum Platonis, ante qua bellum Athlanticum gestum ait, in annum ante diluuium 160, aut 170, circiter quo tempore, vt diluuiio proximo, non dubium est quin vti sceleratissimus, & omni impietati obnoxius fuit mundus, ita etiam horribilibus bellis exarserit, quorum cum longe maximum fuerit Athlanticum, credibile est hoc illo tempore accidisse, eiusque; solius memoriam post diluuium consueratum fuisse.

Vertaling

Omdat ze verder zoveel duizenden jaren tellen, zou het niet gemakkelijk zijn te worden beschuldigd van onjuistheid, als we deze Maanjaren zouden tellen alsof het maanden zijn. Het is zeker dat ze ooit op deze manier in gebruik zijn geweest, zodanig dat, als we deze bij de jaren vóór de vloed nemen – voor de jaren erna zijn ze zeker in deze hoedanigheid [gebruikt] – ze zullen worden vastgesteld op 9000 van de jaren van Plato. Hiervan zegt hij dat de Atlantische oorlog ervóór is gevoerd, in het jaar 160 of 170 vóór de vloed. En in die tijd ongeveer, toen de vloed naderde, is het zelfs niet twijfelachtig of – de wereld is [toen immers] zeer zondig en onderhevig aan elke ongelovigheid geweest – hij zo ook in vreselijke oorlogen uitgebarsten is, waarvan de Atlantische bij lange na de grootste is geweest. Het is geloofwaardig dat het in deze tijd is gebeurd, en dat de herinnering alleen dáárvan na de vloed overgebleven is geweest.

Voetnoot 131 (Jean de Serres)

Latijnse origineel

Iam vero ex hac commemoratione perspicuum est quam merito AEgyptii dicerent Graecos esse pueros, neque vllum esse inter ipsos senem: id est, imperitos esse antiquitatis: quum & ipsi AEgyptii, ex quorum relatu haec sunt descripta, tot tansisque 'muthologias' ineptiis obuoluantur: quae quidem apparent, si cum simplici Mosaicae historiae veritate conferantur, ex cuius regula omnis haec narratio expendenda est. Testatur sacrae illius historiae veritas, ante vniuersum illud diuuium quo absorptum est genus humanum, Noa cum familia excepto, & artibus & vrbibus excultam propagatamque fuisse societatem generis humani, ita minime dubium est quin & 'politeias' & bella extiterint inter priscos illos homines.

Vertaling

Nu is het uit deze vermelding duidelijk dat de Egyptenaren terecht zeiden dat de Grieken kinderen zijn, en dat er geen enkele grijsaard onder henzelf is: dat wil zeggen, dat ze onbekend zijn met de

oudheid; terwijl de Egyptenaren ook zelf, vanuit wiens verhaal dit beschreven is, bedolven werden door zo veel en zo grote ‘muthologias’. En deze lijken inderdaad duidelijk te zijn, als we de geschiedenis van Moses als een simpele waarheid beschouwen, vanuit wiens regel dit gehele verhaal gewogen moet worden. De waarheid van die heilige geschiedenis bevestigt dat vóór die totale vloed, waarin het menselijk ras is opgeslokt, behalve Noach met zijn familie, de samenleving van het menselijk ras gecultiveerd met en uitgebreid door zowel kunsten als steden is geweest. Daardoor is er allerm minst twijfel of er niet zowel ‘politeias’ als oorlogen zouden hebben kunnen bestaan tussen die mensen van vroeger.

Voetnoot 134 (Guillaume Postel)

Latijnse origineel

[...] occiduam partem: ubi palam Iapeti, Attali siue Itali siue Atlantis nomoen est professus: & ne unquam in urbis euersione periret, uoluit non urbi aut rei corruptioni obnoxiae imponi memoriam: sed Monti altissimo, celeberrimoque, & omnium quotquot sub caelo sunt amoenissimo ditissimoque nomen suum Atlanticum imponi, eo quod ibi Astronomicae disciplinae multos alumnos reliquit.

Vertaling

[...] het westelijke deel: waaraan openlijk de naam van Iapetus, Attalus of Italus of Atlantis is doorgegeven. En, opdat het [westelijke continent, i.e. Amerika] nooit in de verwoesting van de stad ten onder zou gaan, wilde hij [Iapetus, red.] niet dat een gedenkteken geplaatst werd in de stad of staat, die onderhevig was aan corruptie; maar dat de eigen naam van Atlantis op de zeer hoge en zeer beroemde Berg en hoeveel er ook van alles onder de zeer prachtige en zeer rijke hemel is, werd gegeven, omdat hij daar vele pupillen van de Astronomische leer heeft achtergelaten.